



ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

8/2005

Zostavovatelia:

Rastislav Kožiak
Imrich Nagy

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak – predseda
Imrich Nagy – tajomník

Július Alberty
Miroslav Daniš
Karol Fremal
Pavol Martuliak
Martin Pekár
Ján Steinhübel
Dušan Škvarna
Michal Šmigel
Oto Tomeček
Vladimír Varinský

Recenzenti:

prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc., prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.,
PhDr. Rastislav Kožiak, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Mgr. Vincent Múcska, PhD.,
prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD., doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.,
doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc.

OBSAH**Jubileum**

SNOPKOVÁ, B.: Prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc. – výberová personálna bibliografia	7
KASÁČ, Z.: Generačné spomínanie	33

* * *

Štúdie

SOKOLOVSKÝ, L.: Vyšná Pokoradz a jej pečate do roku 1918	39
RUTTKAY, A. T. – MOSNÝ, P.: Vzťah medzi Slovensko Ľupčou a Banskou Bystricou z hľadiska genézy stredovekých miest	49
LISKOVÁ, H.: Požiare, suchá, záplavy, epidémie, prírodné katastrofy, nebeské a atmosférické úkazy očami stredovekých kronikárov Levoče a Spiša	57
TOMEČEK, O.: Náboženské pomery v drevorubačských a uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia	69
MYŠKA, M.: Vyšší montanistická učilišťa v Leoben (Štýrsko) a Příbrami (Čechy) a formování technické inteligence v Uhrách	79
KMEŤ, M.: Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii Štúrových politických novín	87
PEKÁR, M.: Mnichovský pobyt publicistu a prekladateľa Jána Cádru (1905 – 1914)	103
TAJTÁK, L.: Separatistické a dezintegračné tendencie na Slovensku v 19. a 20. storočí	113
MÍČKO, P.: Žilinská továreň na celulózu, úč. spol. Žilina v rokoch 1939 – 1945	119
UHRÍN, M.: Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika	127
SYRNÝ, M.: K problematike Hornej Oravy a severného Spiša po druhej svetovej vojne	137
RUSKOVÁ, M.: Propaganda a tlačová kampaň o „slovenskom nacionalizme a separatizme“ v politike KSČ do roku 1960	145

Výstupy z grantov

SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947	153
KMEŤ, M.: Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990	163

Rozhl'ady

PACINDOVÁ, L.: Stav hagiografických a ikonografických prameňov a literatúry k téme zaoberajúcej sa kultom svätej Alžbety Uhorskej.....	177
NAGY, I.: Kontúry doby v Erasmovom <i>Institutio principis Christiani</i>	183
BUREŠOVÁ, J.: Žena na prelomu 19. a 20. storočia (Spoločenské postavenie českých žien a súvislosti jeho zmien).....	201

Metodológia

ČAPEK, V.: Niektoré medzinárodné projekty a koncepcie dejepisu vo škole	217
KRATOCHVÍL, V.: Učebnice dejepisu ako špecifický typ historickej literatúry	231
SUCHONŠKI, A.: Przesłość Słowacji w polskich podręcznikach do nauczania historii.....	237
GRACOVÁ, B.: Historie ženy na stránkách současných českých dějepisných učebnic.....	243

Polemiky a diskusie

STEINHÜBEL, J.: Malý príspevok k slavníkovskej otázke	257
FREMAL, K.: Slovenské národné povstanie a Sovietsky zväz (Príspevok do diskusie o sovietskej pomoci SNP).....	275
VARINSKÝ, V.: Biela légia a jej pôsobenie na Slovensku (Inauguračná prednáška prednesená pred VR FHV UMB 27. 10. 2004).....	279

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

MARTULIAK, P.: Rok pod Javorím (Tradičné zvyky, obyčaje počas roka v obciach Dolný a Horný Tisovník v nedávnej minulosti).....	287
MÁCELOVÁ, M.: Tvorivé dielne ako súčasť propagácie archeologického bádania v múzejnej praxi	297

Študentská vedecká aktivita

PECNÍK, M.: Vývoj korunovej meny v Československu v rokoch 1945-1953	299
--	-----

Recenzie

<i>Historické rozhľady II.</i> : Katedra histórie FF UCM v Trnave, 2005 (M. Syrný)	307
<i>Pamięć, etyka i historia</i> . Ed. Ewa Domańska (J. Šuch)	311
MLYNÁRIK, Ján: <i>Dějiny Židů na Slovensku</i> (M. Karcol)	315
<i>Situčné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944</i> . Ed. Martin Lacko (M. Syrný).....	319

Resumé

L'état des sources hagiographiques et iconographiques et la bibliographie concernant le thème du culte de sainte Élisabeth de Hongrie

La recherche abordée dans cette étude témoigne une richesse des sources iconographiques et hagiographiques du thème élisabéthain projeté dans le milieu médiéval. La dispersion de ces sources tant dans l'Europe centrale que dans l'Europe méridionale laisse supposer que l'exemple élisabéthain s'est conclu par un succès important. Plusieurs biographies de la sainte, des textes originaux, les recueils de ses représentations – les modèles – dans l'art médiéval, des publications concernant la sainteté laïque de cette sainte ont été effectués en Allemagne, en France et en Italie. La situation change pour l'Europe centrale, qui manque d'œuvres monographiques sur ce sujet. C'est ce qui est mentionné aussi dans ce présent article. Pour aboutir à la recherche profonde et pertinente sur le territoire comprenant la Slovaquie – la Hongrie septentrionale, il faut partir des sources présentes. En conclusion il faut accentuer sainte Élisabeth est un thème qui mérite d'être étudié.

Kontúry doby v Erasmovom *Institutio principis Christiani*

IMRICH NÁGY

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Pri pohľade na posudzovanie politického myslenia Erasma Rotterdamského v odbornej spisbe narážame na celý diapazón názorov. Najmä pri hodnotení jeho realistikosti, jeho angažovania sa do skutočnej politiky a praktických skúsenostiach sa tieto posudky rozchádzajú tak povediac od krajnosti ku krajnosti. Na strane jednej sa tak môžeme stretnúť s jednoznačnou diskvalifikáciou Erasma v oblasti reálnej politiky a s jeho odsúdením – v tom lepšom prípade ako idealistického rojka odtrhnutého od skutočného sveta,¹ v tom horšom prípade, ako plagiátora bez vlastných názorov schopného reprodukovat' iba ideál politickej kultúry zašlého a teda už neaktuálneho antického sveta.² Na strane druhej zas zaznievajú až príliš priamočiaro pozitívne hodnotenia Erasma ako politického mysliteľa vychádzajúceho zo súvekých reálií a poskytujúceho praktické návrhy na riešenie problémov svojej doby.³ J. Tracy vo svojej analýze Erasmovho politického myslenia tvrdí, že Erasmus bol na kabinetného učenca humanistického typu *až prekvapivo dobre informovaný*, pričom z ojedinelých narážok roztrúsených v jeho diele je evidentné, že toho *vedel viac, než bolo bezpečné povedať*.⁴ Jediným schodným riešením pre dokázanie týchto súvislostí je hlbšia analýza jeho diela z pozície historických reálií a ich spojitosti s jeho politickými názormi. Z obrovského množstva erasmovskej spisby⁵ voľba jednoznačne padá na *Institutio principis*

¹ V tomto duchu sa vyslovuje aj M. Phillips, keď si berie pod drobnohľad Erasmove politické názory: *Nebol špecialistom so štátnickou skúsenosťou; bol amatérom v hre píšucim z ticha svojej pracovne v meste s výhľadom na Rýn; nebol osobne zodpovedný za vedenie štátnych záležitostí*. PHILLIPS, Margaret Mann: Erasmus and the Northern Renaissance. Suffolk, 1981, s. 92 (ďalej len PHILLIPS: Erasmus...). Ako absolútneho idealistu, ktorý je až príliš uniermený voči všetkému a všetkým hodnotil Erasma aj Huzinga. HUIZINGA, Johann: Erasmus and the Age of Reformation with a selection from the letters of Erasmus. New York: Harper Torchbooks, 1957, s. 190. (Ďalej len: HUIZINGA: Erasmus...).

² Osobitne negatívne posudzujú Erasmove politické názory napr. staršia maďarská historiografia; slovami Turóczy-Trostlera: *mimo kláštor, ale stále žijúc kláštorom, svojou večnou mníšskou neinformovanosťou, navíťou a často aj necitlivosťou sa pokúša realizovať svoje zásady, antickú normu, aj tam, kde jeho prislusnosť končí – v politickej politike*. TURÓCZI-TROSTLER, József: Rotterdami Erasmus, mai szemmel. In: ERASMUS: A béke panasza. Fordította: Komor Ilona. Új könyvtár 31. Budapest: Székesfővárosi irodalmi és művészeti intézet, 1948, s. 11; Trencsényi-Waldapfel charakterizuje *Institutio* ako analýzu základného problému morálneho poriadku vo vzťahoch medzi vladárom a jeho ľudom, pričom konštatuje, že hoci Erasmus tento vzťah rozoberá z nového uhla pohľadu, svoje názory podopiera argumentáciou zo Starého a Nového zákona, z Platóna, Aristotela a sv. Augustína. TRENCSENYI-WALDAPFEL, Imre: L'humanisme Belge et l'humanisme Hongrois liés par l'esprit d'Érasme. In: De Gulden Passer. Bulletin van de „Vereening der Antwerpsche bibliophielen.“ 47^e Jaargang. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel Sint-Jacobsmarkt, 1969, s. 213. (Ďalej len: TRENCSENYI-WALDAPFEL, Imre: L'humanisme...).

³ P. Mesnard pri analýze Erasmovej politickej filozofie dochádza k uzáveru, že táto nemá kontakt iba s politickou teóriou či s princípmi, ktoré sa ukrývajú v knihách, ale tiež preniká hlboko do politickej reality. MESNARD, Pierre: L'essor de la Philosophie Politique au XVI^e siècle. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 1951, s. 130. (Ďalej len MESNARD: L'essor...). Mýtus o „apolitickom“ Erasmovi (v tom dobrom aj zlom slova zmysle) vyvracia aj J. Tracy. TRACY, James D.: The Politics of Erasmus. A Pacifist Intellectual and His Political Milieu. Toronto: University of Toronto Press, 1978, s. 125. (Ďalej len: TRACY: The Politics...). Na okraj treba uviesť, že sa môžeme stretnúť dokonca aj s obrazom Erasma ako heretika, či revolucionára, a to najmä v talianskom prostredí (tak napríklad v práci S. Menchiho: *Erasmus in Italia* z roku 1987), ako nás upozorňuje TRAPMAN, Johannes: The Reception of Erasmus in the Low Countries. In: IN SEARCH of the Republic of Letters. Intellectual Relations between Hungary and The Netherlands 1500 – 1800. Edited by Aroud Visser. Wassenaar: Study Centre on the Republic of Letters in the early Modern Period, 1999, s. 9.

⁴ TRACY: The Politics..., s. 125.

⁵ Je to dané charakterom humanistického učenca, ktorý je v centre diania – na panovníckom dvore, pri cirkevnej inštancii, univerzite, či jednoducho iba v ekonomicky a spoločensky sa rozvíjajúcom meste, kde funguje knižnica, hlavný a najdôležitejší nástroj pre šírenie ideí, že svet okolo seba vníma v jeho celistvosti a komplexnosti. Navonok sa to prejaví v univerzálnosti jeho diela. Humanistický učenec však nie je typom klasického polyhistora. Skôr by sa dalo povedať, že angažovanie sa do vecí verejných pokladá za svoju povinnosť. Vyjadruje sa preto k nim vždy, keď má príležitosť a záruku, že jeho hlas bude distribuovaný (prostredníctvom knižničky) k čo najširšiemu okruhu recipientov. Konštatuje to

Christiani (ďalej len *Institutio*), čiže knižku o *Výchove kresťanského vladára*,⁶ ktorú väčšina bádateľov pokladá za Erasmovo hlavné politické dielo.⁷

Spis začína venovaním v podobe listu, ktorým Erasmus svoje dielko odporúča do pozornosti Karolovi, nástupcovi na španielsky trón a súčasne dedičovi habsburských dŕžav. Na prvý pohľad sa dá povedať, že ťažko by bolo možné v siločiarach vtedajšej Európy nájsť budúceho panovníka s väčším mocenským potenciálom ako bol práve Karol Habsburský. Azda trochu aj pričinením hry osudu sa jeho osoba stáva dôkazom úspechu sobášnej politiky habsburgovského panovníckeho domu a súčasne aj fundamentom jeho ďalšej dynastickej politiky.⁸ Burgundské a španielske dedičstvo a nástupníctvo po svojom starom otcovi, cisárovi Maximiliánovi I., predurčovali Karola do ústrednej pozície v rámci európskych mocností, čo Erasmus glosuje slovami: „*narodil si sa v tej najkrajšej ríši a si povolaný ju ešte viac zveľadiť*“⁹ a v ďalšom netají, že mu je zrejmä možnosť ovplyvňovania európskej politiky z takejto mocenskej pozície: „*všetci prechová- vame tú najistejšiu nádej, že raz ty, Karol, vykonáš, čo svet už pred tým očakával od tvojho otca Filipa*“.¹⁰ Pre lepšie pochopenie týchto slov si treba pripomenúť, že Erasmus už mal raz pred tým možnosť vyskúšať si pozíciu priameho komentátora vláderských skutkov, a to práve v súvislosti s Karolovým otcom – Filipom Pekným. V roku 1504 adresoval Filipovi, „*burgundskému vladárovi, synovi neporaziteľného cisára Maximiliána pozdravnú chváloreč pri príležitosti jeho triumfálneho odchodu do Španielska a šťastlivého návratu*“.¹¹ Dielko, ktoré sa údajne rodilo veľmi ťažko,¹² však napokon využil na to, aby po prvýkrát sformuloval etické požiadavky kladené na dob- rého vladára, medzi ktorými nachádzame aj obraz vladára v pozícii „obrancu mieru“. Obrana mieru sa vzápätí stane hlavnou, ak nie absolútnou prioritou Erasmovskej politickej koncepcie.¹³ Táto začína naberať jasnejšie obrysy v jeho *Chvále Bláznivosti*,¹⁴ ďalej v spise *Július z nebies*

aj P. Mesnard, že *úvahy o vláde v ľudskej spoločnosti formujú naprieč celým Erasmovým dielom súvislý reťaz, ktoré články sú zachytiteľné v každom z jeho veľkých diel a sú roztrúsené v tisícach príležitostných poznámok*. MESNARD: L'essor..., s. 89.

⁶ Prvé vydanie tohto diela vyšlo v roku 1516 u bazilejského tlačiara Frobenia. V ďalšom budeme vychádzať z kritického vydania redigovaného a komentovaného O. Herdingom: ERASMUS ROTERODAMUS: *Institutio principis Christiani* / per Erasmus Roterodamum aphorismi digesta quo minus onerosa sit lectio. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. IV, 1. Amsterdam : North Holland publishing company, 1974, 133-219 s. (Ďalej len ERASMUS: *Institutio*...).

⁷ MESNARD: L'essor..., s. 89.

⁸ Maximilián I. sobášom svojho syna Filipa Pekného s Johannou Šialenou, dcérou Ferdinanda Aragónskeho a Izabely Kastílskej otvoril cestu k španielskemu dedičstvu. Predčasná smrť Filipa v roku 1506 toto dedičstvo posunula na jeho prvorodeného syna Karola (*1500) vychovávaného v Nizozemsku, kým jeho mladšieho brata Ferdinanda (*1503) si vzal k sebe do Španielska jeho starý otec Ferdinand Aragónsky. V roku 1515 je už Karol vyhlásený za plnoletého, aby v prípade uvoľnenia španielskeho trónu mohol bez problémov uplatniť svoj nárok. K tomuto už dochádza o rok neskôr (1516), po smrti Ferdinanda Aragónskeho. POHL, Walter et al.: *Habsburkové – historie jedného evropského rodu*. Praha, 1996, s. 112. (Ďalej len POHL: *Habsburkové*...).

⁹ ERASMUS: *Institutio*..., s. 134.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Výňatky z chváloreči *Ad Philippum panegyricus gratulatorius* boli na začiatku roku 1504 prednesené v Bruseli Filipovi Peknému, ktorý jej autora ocenil peňažnou odmenou. Tlačou pod názvom *Panegyricus ad illustrissimum principem Philippum*... (Ďalej len *Panegyricus*) vyšiel už Erasmom redigovaný o mesiac neskôr v Antverpách. ALLEN, P. S.: *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. XII. Indices. Compilavit Barbara FLOWER. Perfeicit et edidit Elisabeth ROSENBAUM. 2. vyd. Oxonii : In Typographeo Clarendoniano, 1965, s. 26. (Ďalej len ALLEN: *Opvs*...). Mesnard upozorňuje, že *Panegyricus* vyšiel tlačou práve v roku 1516 spolu s *Instituto*. MESNARD: L'essor..., s. 89.

¹² Erasmus vraj nikdy nenapísal nič s takou veľkou averziou, keďže chváloreči a lichenosti mu vôbec neboli po chuti. Porovnaj: FALUDY, George: *Erasmus of Rotterdam*. London : Eyre & Spottiswoode, 1970, s. 97. (Ďalej len: FALUDY: *Erasmus*...). V tomto ohľade je však na mieste aj istá miera „pragmatizmu“ politicky sa angažujúcich autorov, ktorú pregnantne sformuloval vo svojej analýze politického myslenia humanistov 16. storočia J. H. Hexter: *humanisti dobre vedeli o spornej účinnosti svojich slov v praxi, preto sa to rozhodli realizovať formou vykreslenia obrazu ideálneho vladára, ktorý predložili reálnemu vladárovi, aby tak skrotili jeho ego*. Iba dodávame, že ako dôkaz uvádza práve Erasmovu chváloreč na Filipa Pekného. HEXTER, J. H.: *The Vision of Politics on the Eve of the Reformation*. More, Machiavelli, and Seyssel. New York : Basic Books, Inc., Publishers, 1973, s. 12-13. (Ďalej len HEXTER: *The Vision*...).

¹³ ALLEN, P. S.: *The age of Erasmus. Lectures delivered in the Universities of Oxford and London*. Oxford : At the Clarendon press, 1914, s. 165. (Ďalej len ALLEN: *The age*...).

¹⁴ *Moriae encomion* tlačou prvýkrát vyšlo v roku 1511 v Paríži.

vymknutý, ktorý bol právom Erasmovi pripisovaný¹⁵ a napokon v niektorých vyslovene politicky ladených esejach, ktorými v roku 1515 doplnil ďalšie vydanie svojich *Adagií*.¹⁶ Vďaka ohlasu a popularite, ktorú týmito svojimi publikáciami získal, sa na neho sústreďuje aj pozornosť dvorských kruhov. Podľa Tracyho môžeme v priebehu rokov 1493 – 1517 vidieť Erasma opakovane v pozícii vychovávateľa budúceho štátnika pre Nizozemsko – svoj rodný kraj.¹⁷ Dokázateľne to však bolo práve v rokoch 1515 – 1517,¹⁸ kedy za svoje pôsobenie dostával dokonca aj peňažnú odmenu. Nemyslíme si však, že to bol práve tento dôvod (zaviazanosť, vďačnosť, či dokonca povinnosť odvieť si svoju prácu),¹⁹ resp. že to bol hlavný dôvod, ktorý ho priviedol k tomu, aby v tomto čase napísal svoje ponaučenie budúcemu vladárovi. Pokračujme však v ďalšej historicko-kritickej analýze textu, lebo iba ona nám môže pomôcť potvrdiť alebo vyvrátiť tieto domnienky.

Prvou a súčasne aj jednou z hlavných Erasmových úvah o politike je štátna forma a hľadanie jej ideálnej podoby. Pre humanistov Erasmovho formátu je to priam povinnosť, keďže nadväzovali na antické vzory. Nemôže nás preto prekvapiť, že úvodnú pasáž venuje princípu voľby vladára.²⁰ Samotný rozsah tejto pasáže (zopár krátkych odsekov), ako aj spôsob argumentácie (pri výbere vladára uvádza typický *topos* vladára ako kormidelníka)²¹ však naznačujú, že dôraz bude položený inde. Vzápätí totiž konštatuje, že „*teraz je takmer všade zaužívané, že človek sa vladárom už narodí*“.²² Konštatovanie vychádzajúce z reality vtedajšieho sveta: mocnosti vtedajšej Európy boli monarchiami, navyše monarchiami na dynastickom princípe (Tudorovci v Anglicku, rod z Valois vo Francúzsku, Habsburgovci vo svojich dedičných dŕžavách).²³ Dedičnými monarchiami bola aj väčšina ostatných európskych štátov. Výnimku tvorili (aspoň ústavne) iba Švajčiarska konfederácia a talianske republiky (benátska, florentská, janovská a sienská), aj tam však moc končila v rukách rodovej aristokracie, resp. dominujúcej rodiny (ako napríklad Medicejovci vo Florencii). Erasmus akceptoval monarchiu ako súčasť poriadku sveta, v tomto (azda iba jedinom) bode sa zhoduje väčšina autorov analyzujúcich Erasmovo politické myslenie.²⁴ Problém je v tom, že to bol iba východiskový bod, na ktorom Erasmus začal koncipovať svoju štátoprávnu ideu.

Ešte predtým, než budeme pokračovať v jej náčrte a komparácii s dobovými reáliami, musíme zdôrazniť, že pre Erasma ostáva volebný princíp atraktívny. Zachovať ho chce, z dnešného

¹⁵ *Julius exclusus e coelis* vyšiel anonymne tlačou v roku 1513. Jeho autorstvo bolo zrejme každému, no ako poznamenáva Faludy, vždy, keď sa ho na to spýtali, obratne sa tomu vyhol, hoci jeho hrdosť nikdy nedovolila, aby to celkom poprel. FALUDY: *Erasmus*..., s. 142.

¹⁶ Ide najmä o *Dulce bellum inexpertis* (Sladká je vojna pre tých, ktorí ju nepoznajú), ďalej *Scarabeus aquilam quaerit*, *Aut regem aut fatuum nasci oportet*, *Spartam nactus es*, *Tributum a mortuo exigere*, *Ut fici oculis incumbunt a Sileni Albicibiadis*, hoci v tom posledné menovanom sú Erasmove politické názory vyjadrené skôr cez nutnosť cirkevnej reformy. Jednotlivé vydania Erasmových *Adagií* podrobne analyzoval BIERLAIRE, Franz: *Érasme et ses Colloques: Le livre d'une vie*. Préface de Léon-E. Halkin. Travaux d'humanisme et renaissance N° CLIX. Genève : Librairie Droz S. A., 1977, 137 s. *Dulce bellum inexpertis* sa objavuje už vo vydani *Adagií* z roku 1508. Ale kým tu, ako upozorňuje J. H. Hexter, obsahoval Erasmov komentár iba 40 slov, vo vydani z roku 1515 sa už rozrástol na mohutnú útočnú protivojnovú esej obsahujúcu zhruba 11 000 slov. HEXTER: *The Vision*..., s. 69. Evidentný dôkaz rastu záujmu Erasma o veci verejné, osobite však práve o otázku vojny a mieru ako nástrojov politiky.

¹⁷ TRACY: *The Politics*..., s. 8.

¹⁸ Jedným z výstupov jeho učiteľského postavenia bol aj latinský preklad Isokratovho spisu, ktorý pod názvom *De institutione principis* venoval Karolovi, ako to spomína aj v dedikácii *Výchovy kresťanského vladára: Isokratovými poučeniami o spravovaní kráľovstva preloženými do latinčiny sme táto obdarovali*. ERASMUS: *Institutio*..., s. 134.

¹⁹ Porovnaj: FALUDY: *Erasmus*..., s. 153.

²⁰ Volebný princíp bol súčasťou politického života aténskej demokracie i rímskej republiky. Do konštrukcie svojej *Politeie* ho zakomponoval aj Platón (pre Erasma jedna z najvýznamnejších antických autorit). Vid': PLATÓN: *Stát*. In: *Diálogo II*. Preklad Július Špaňár. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1990, s. 7-356; a najmä PLATÓN: *Zákony*. In: *Diálogo III*. Preklad Július Špaňár. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1990, s. 177-541.

²¹ ERASMUS: *Institutio*..., s. 136.

²² *Ceterum ubi nascitur princeps, non eligitur, quod ... et nostris temporibus ubique fere receptum est*. Tamže.

²³ Porovnaj: MACKENNEY, Richard: *Evropa šestnáctého století*. Praha : Vyděhrad, 2001, s. 240-264. (Ďalej len: MACKENNEY: *Evropa*...).

²⁴ TRACY: *The Politics*..., s. 35; MESNARD: L'essor..., s. 124; PHILLIPS: *Erasmus*..., s. 93.

pohľadu trochu netypicky, pre učiteľa budúceho vladára: „*kde neexistuje možnosť voľby vladára, tam musí byť rovnako svedomito zvolený ten, kto bude vychovávať budúceho vladára.*“²⁵ Súvisí to s jeho humanistickým presvedčením o dôležitosti úlohy vzdelania v živote človeka, a keď je vzdelávaným človekom budúci vladár, otvára to možnosť ovplyvniť priamo politiku štátu. Ako upozorňuje H. Harth, *studia humanitatis* v 15. storočí (ale platí to rovnako aj pre 16. storočie) neboli iba čisto súkromným programom osobného vzdelávania a literárnej výchovy, ale pripravovali evidentne oveľa viac na určité pozície a verejné funkcie v dobových politických inštitúciách.²⁶ Vôbec teda nepreháňame, ak tvrdíme, že pre Erasma je vladárov učiteľ rovnako dôležitý, ak nie dôležitejší ako samotný vladár. A tak sa popri typickom „kniežacom zrkadle“ na stránkach jeho *Institutio* môžeme stretnúť aj s akýmsi „učiteľským zrkadlom“, v ktorom pomerne obširne stanovuje požiadavky kladené na učiteľa budúceho vladára.²⁷ Méta dobre vychovaného vladára je taká dôležitá, že pri spôsoboch výučby neváha pripustiť aj istú mieru utilitarizmu, či pragmatizmu.²⁸ Nároky kladené na učiteľa budúceho vladára sú u neho maximalistické, preto by sme sa nemali pozastavovať ani nad tým, že pre učiteľa, ktorý sa spreneveril svojmu postaveniu, žiada trest smrti,²⁹ ktorý rozhodne nepatrí medzi bežnú výbavu výkonu funkcie kresťanského vladára a v iných prípadoch ho odporúča ako krajné riešenie, ku ktorému treba pristúpiť iba vtedy, keď sa už vyčerpal všetky možnosti na nápravu.³⁰ Z Erasmom naznačených konotácií („*ak však aktuálnosť tejto veci je na prekážku tomu, aby sme dokázali presvedčiť*“),³¹ ako aj z jeho nasledujúcich vyjadrení („*Teraz veru môžeme často vidieť, že nielen dojký, kamaráti a slušovia sa líškajú vladárovým deťom, ale že aj samotný učiteľ a vychovávateľ vykonáva svoje poslanie tak, že za svoj cieľ si nekladie to, aby urobil vladára čo najlepším človekom, ale aby urobil seba samého čo najbohatším.*“)³² vyplýva, že vplyvu výchovy na charakter vladára pripisoval kardinálny význam a dával to do priameho súvisu s aktuálnymi spoločenskými pomermi. Žiaľ, uvedené konotácie sú príliš všeobecné (ako je to ostatne u Erasma častým javom), aby sme mohli ukázať prstom na nejaký konkrétny prípad. Navyše, ak opomenieme samotného Erasma, vo funkciách vladárskych učiteľov by sme našli napospol Erasmových kolegov – humanistov, ba dokonca jeho dôverných priateľov (Th. More v Anglicku, či G. Budé vo Francúzsku³³).

Erasmus bol kresťanským (biblickým) humanistom. Hoci svoj názorový svet s pohľadom na cirkevnú reformu v korelácii s dobovou spoločnosťou a humanistickou vzdelanosťou obhajoval predovšetkým vo svojom diele *Rukoväť kresťanského bojovníka*,³⁴ jeho odraz sa vinie celým

Erasmovým dielom. V našom prípade ho odráža už samotný názov analyzovaného spisu, t. j. reč v ňom nie je o hocakom vladárovi, ale o vladárovi kresťanskom. Niektoré zásadné tézy svojej koncepcie cirkevnej a de facto aj spoločenskej reformy vychádzajúcej z princípov hnutia *Devotio moderna* necháva zaznieť aj priamo v radách kresťanskému vladárovi. Pomyslenou zásadou čísla jedna kresťanských humanistov bol návrat k Svätému písmu ako ku základnému a hlavnému prameňu kresťanstva, ktorý by mal byť zároveň aj žriedlom argumentácie tak pre kňaza, ako aj pre vzdelanca, či štátnika.³⁵ V tomto duchu je jednou z prvých Erasmových požiadaviek kladených súčasne na vladára aj vladárovho učiteľa „*nevyhnutnosť, aby Kristovo učenie, vhodne zozbierané, nasal hneď z prameňov, z ktorých ho možno čerpať nielen v tej najčistejšej, ale aj najúčinnejšej podobe.*“³⁶ Odmietnutie sprostredkovateľskej úlohy cirkvi medzi človekom a Bohom (výsady, ktorú predreformačná cirkev samozrejme hojne využívala a zneužívala) už neznie iba reformne, ale priam revolučne: „*Nemysli si však, že Kristus je prítomný iba v obradoch, to jest v jeho prikázaniach, ktoré sa ako-tak dodržiavajú a v inštitúciách cirkvi. Kresťanom nie je ten, kto bol pokrstný, kto bol birmovaný, kto sa zúčastňuje na bohoslužbe, lež ten, kto vnútorným precítením prijíma Krista a svojim zbožným konaním to aj vyjadruje.*“³⁷ V duchu (vtedy ešte len) reformných (nie reformačných) požiadaviek na cirkev sa vyslovuje proti „kupovaniu si“ odpustkov v akejkolvek podobe: „*Nemysli si, že sa Kristovi stačí zaväčšiť tým, že vyšleš svoje vojnové loďstvo proti Turkom, či tým, že vystaviaš kaplnku alebo kláštor.*“³⁸ Božiu milosť má totiž zaručenú iba ten, kto súc kresťanom žije ako kresťan, a toto platí bez výnimky aj pre vladára. Logickým vyústením je potom definícia vlády v duchu evanjelia: „*Medzi kresťanmi je vláda správou vecí verejných, nie panovaním a kraľovaním je dobrodením, nie tyranidom.*“³⁹ Erasmov kresťanský vladár je potom starostlivým otcom,⁴⁰ *princeps imago Dei* – obrazom Božím.⁴¹ Slovanami M. Del-

²⁵ Nástojčivé uprednostnenie evanjelií pred inými cirkevnými autoritami zaznieva pri argumentácii proti vojne. Vid': ERASMUS: *Institutio*..., s. 215.

²⁶ „*Inius dogmata commode collecta protinus combibat idque ex ipsis statim fontibus, unde non solum purius hauriuntur, verum etiam efficacius.*“ Tamže, s. 142. Aké miesto pripisuje Erasmus Sv. písmu vyplýva aj z jeho „rebríčka“ odporúčanej literatúry budúceho vladárovi, kde na prvom mieste odporúča čítanie *Salaminove príslavia, Kazateľa a Knihu múdrosti*, potom *evanjeliá*. Nekompromisne však odmieta dovtedy prevažujúcu teologickú interpretáciu (*non ut puer ab obstantatore interprete quatuor illis sensibus torqueantur* [nie preto, aby ho ako skostnatý vykladač Písma mučil štyrmi význammi]) akcentujúce praktickú stránku aplikovateľnú priamo v živote človeka. Porovnaj: Tamže, s. 180.

²⁷ *At rursus ne putaris Christum situm esse in ceremoniis, hoc est in praeceptis dumtaxat utcumque servatis et ecclesiae constitutionibus. Christianus est non qui lotus est, non qui unctus, non qui sacris adest, sed qui Christum intimis complectitur affectibus ac piis factis exprimit.* Tamže, s. 147.

²⁸ *Ne putaris te Christum satis tibi demeriturum, si classem miseris in Turcas, si sacellum aut monasterium extruxeris.* Tamže, s. 147-148.

²⁹ „*inter quos principatus administratio est, non imperium et regnum beneficium est, non tyrannis.*“ Tamže, s. 159. Zdá sa, že pre Erasma je to základná definícia vlády, lebo sa k nej opakovane vracia: *Christianum imperium nihil aliud esse quam administrationem quam beneficentiam quam custodiam*. [Kresťanská vláda totiž nie je ničím iným, ako spravovaním, dobrodením, ochranou.] Tamže, s. 164. Podobne charakterizuje vládu vo svojom Božom štáte aj Sv. Augustin: *Illi in principibus ejus, vel in eis quas subjugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac servituti invicem in charitate, et praepositi consulendo, et subditi obtemperando*. (De civ. Dei XIV, 28.) AUGUSTINUS, Aurelius: De civitate Dei libri XXII. In: Patrologiae Cursus Completus, sive bibliotheca universalis ... omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Innocentium III tempora flourerunt ... Series Prima. Tomus XLI. S. Aurelii Augustini Tomus Septimus. Accurate J.-P. Migne. Excudebatur Et Venit Apud Editorem, In Via Dicta D'Amboise, Prope Portam Lutetiae Parisiorum Vulgo D'Enfer Nominatam, Seu Petit-Montrogue, 1841, s. 436. (Ďalej len: AUGUSTINUS: De civitate Dei...) [Prvému (civitas terrena) vládne v jeho panovníkoch a národoch, ktoré ujamuje – je to žiadostivosť po vláde. V druhom (civitas Dei) si slúžia vo vzájomnej láske aj predstavení starostlivosťou, aj poddaní poslušnosťou.] – Slovenský preklad podľa: AUGUSTÍN: Boží štát. II. zväzok. Z latinského originálu preložili Ján Kováč, Štefan Dian a Matej Pátoprstý. Druhé, jazykovoupravené vydanie. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2005, s. 40. (Ďalej len: AUGUSTÍN: Boží štát, II...) *Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbia, sed providendi misericordia.* (De civ. Dei XIX, 14.) AUGUSTINUS: De civitate Dei..., s. 643. [Nerozkazujú z túžby po ovládaní, ale z povinnosti pomáhať. Ani nie z pýchy byť prvým, ale z milosrdenstva starať sa o iných.] – Slovenský preklad podľa: AUGUSTÍN: Boží štát, II..., s. 242.

⁴⁰ *Bonus princeps non alio animo debet esse in suos cives, quam bonus paterfamilias in suos domesticos*. [Dobry vladár musí mať k svojim občanom rovnaký vzťah, ako má dobrý otec rodiny voči členom svojej rodiny.] ERASMUS: *Institutio*..., s. 160.

²⁵ *Ubi potestas non est deligendi principem, ibi pari diligentia deligendus erit is, qui futurum instituat principem.* ERASMUS: *Institutio*..., s. 137.

²⁶ HARTH, Hélène: L'épistolographie humaniste entre professionnalisme et souci littéraire: l'exemple de Poggio Bracciolini. In: La correspondance d'Érasme et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983. Travaux de l'Institut Interuniversitaire pour l'étude de la Renaissance et de l'Humanisme, VIII. Bruxelles : Université libre de Bruxelles, 1985, s. 139.

²⁷ ERASMUS: *Institutio*..., s. 140-142.

²⁸ *Robit musime vedy to isté, ale v spôsoboch sa musime prispôbiť podmienkam.* Tamže, s. 142. Tu musíme konštatovať, že rovnako zaujímavé by bolo podrobiť tento Erasmov spis aj analýze z hľadiska pedagogického v komparácii s jeho ďalšími dielkami pedagogického charakteru a v súvislosti s humanistickými zásadami výchovy. Toto však nie je predmetom tejto práce.

²⁹ Tamže, s. 176.

³⁰ Tamže, s. 196-197.

³¹ *Quod si rei novitas obstat, quo minus persuaderi queat...* Tamže, s. 176.

³² *At nunc saepenumero videmus fieri, ut non nutrices solum ac sodales ministrique principum liberis adulentur, verum et ipse praeceptor moderatorque puericiae suum ogat negotium non huc spectans, ut principem dimittat meliorem, sed ut ipse discedat locupletior.* Tamže.

³³ Guillaume Budé dokonca v roku 1519, zjavne inšpirovaný Erasmom a jeho *Výchovou kresťanského vladára*, píše *L'institution du prince* pre francúzskeho kráľa Františka I., hoci ako podotýka Tracy, jeho politické názory sú celkom odlišné od tých Erasmových. TRACY: The Politics..., s. 9.

³⁴ *Enchiridion militis Christiani* – 1. vydanie vyšlo v roku 1503 v Antwerpách u Th. Martensa. ALLEN: Opvs..., Tomus XII., s. 21. Erasmus v ňom veľmi výstižne vyjadruje základný myšlienkový a názorový systém svojho životného diela. Porovnaj: MARKIS, Simon: Rotterdami Erasmus. Debrecen : Gondolat, 1976, s. 159.

court to, čo nám tu Erasmus predstavuje kresťanská, je kresťanská doktrína kráľovskej moci, ktorá má zdroj v súhlase ľudu.⁴² Erasmus napokon nezabudne pripomenúť, že „*úlohou kazateľov bolo, aby z mysli ľudí celkom vyhnali náchylnosť k nesváru*“.⁴³ aby potom dobové realie ostro kontrastujúce s touto požiadavkou využil na priamu kritiku cirkvi a jej predstaviteľov pri rozduchovaní vojnových konfliktov.⁴⁴

Bolo nevyhnutné upozorniť na prítomnosť týchto Erasmových cirkevno-reformných názorov (interpretovaných neskôr – po Lutherovom vystúpení nesprávne ako *reformačných*, keďže Erasmus sa po prvotnom otálení jednoznačne postavil proti *reformácii* cirkvi a do konca svojho života ostal zástancom jej *reformy*) aj v *Institutio*, pretože ako trefne poznamenal Mesnard, Erasmova politická akcia spočíva v reformovaní Európy návratom k Evanjeliu.⁴⁵

Vráťme sa však teraz k ďalším dobovým realiam, ktoré nachádzajú odraz v názoroch formulovaných Erasmom. Kritika spoločnosti nadobúda celkom reálne rozmery v podobe kritiky šľachty. Erasmus útočí a spochybňuje samotnú opodstatnenosť tohto stavu: „*obrazy a sochy predkov, rodostromy a všetka tá pompa nasledovníkov, ktorými sa húfy šľachticov tak zoženšteno vystatujú, sú iba prázdne slová, lebo iba to možno nazvať urodzeným, čo povstalo z česnosti*“.⁴⁶ Erasmovo ostrie útočí nielen na to, čo možno nazvať „životným štýlom“ dvorských kruhov, t. j. zábavy, hazardné hry, pitky, sladké ničnerobenie...⁴⁷ čo je odsúdenia hodné čisto aj z hľadiska kresťanskej morálky. Nie, Erasmus v kritike šľachty ide oveľa ďalej a ako humanistický intelektuál sa stáva hovorcom tretieho stavu, ktorý si začína uvedomovať svoju hodnotu pre spoločnosť a štát: „*Ctiť si teda treba počestné remeslá a nie oceňovať sladké ničnerobenie šľachtických titulmi, aby som sa príležitostne zmienil aj o tomto probléme. Nerobím to preto, aby som zmenšoval úctu voči tým, ktorí sa narodili do urodzených rodín, ak urobia zádosť zásluhám svojich predkov a ak vynikajú všetkým tým, z čoho šľachta pôvodne vzišla. Inak, ak sú takí, akých dnes môžeme vidieť tak mnoho: zmäčkili od ničnerobenia, zoženšteni od rozkoší, nevedelani v nijakých vedách a umeniach, zato sú to milí spoločníci do zábavy, vášniví hazardní hráči, aby som nehovoril hneď tie najhnusnejšie veci, potom sa pýtam – prečo sú takíto ľudia uprednostňovaní napríklad pred obuvníkmi či roľníkmi?*“⁴⁸

⁴¹ *Quod deus in universo, quod sol in mundo, quod oculus in corpore, hoc oportet esse principem in republica.* [Čím je Boh vo všehomíre, slnko vo svete a oko v hlave, tým musí byť vládár v štáte.] Tamže, s. 171. Tracy v tom vidí odkaz na starú doktrínu kozmickej hierarchie, a to nielen v zmysle rétorickom, ale aj v ideovom, t. j. že Erasmovo štátoprávne zmýšľanie bolo vo svojej podstate veľmi konzervatívne. TRACY: *The Politics*..., s. 35.

⁴² DELCOURT, Marie: *Érasme. Préface de Pierre Jodogne. Commentaire de Franz Bierlaire.* Éditions Labor. Bruxelles, 1986, s. 94. (Ďalej len DELCOURT: *Érasme*...). Erasmus striktné odkazuje svojmu vládarovi: „*consensus enim principem facit*... [vládárom sa stáva iba na základe spoločného súhlasu] ERASMUS: *Institutio*..., s. 167.

⁴³ *Concionatorum partes erant dissidiarum affectus ex animis vulgu penitus revellere.* Tamže, s. 218.

⁴⁴ Tamže.

⁴⁵ MESNARD: *L'essor*..., s. 91.

⁴⁶ „*imagines ceras stennata et totam illam caduceatorum pompam, qua procerum vulgus muliebriter intumescit, nomina esse inania, nisi quicquid est hoc nominis ab honesto fuerit profectum.* ERASMUS: *Institutio*..., s. 144.

⁴⁷ Tamže, s. 145. Keď už hovoríme o „životnom štýle“ šľachty, Erasmus sa neubráni tomu, aby kritizoval aj druh literatúry, ktorý sa v týchto kruhoch teší obľube: *At hodie permultos videmus Arcturis, Lamslotis et aliis id genus fabulis delectari*... [Aj dnes môžeme vidieť, ako veľmi mnohí nachádzajú záľubu v povestiach o Artušovi, Lancelotovi a im podobných hrdinoch.] Tamže, s. 179. Od roku 1499 sa Erasmus opakovane vracia do Anglicka, kde nachádza vzácných priateľov aj štedrých mecenášov. Ako ešte uvidíme aj v ďalšom, do Erasmových názorov sa tým pádom dostávajú narážky, či postrehy na anglické realie, resp. jeho pobyt tam.

⁴⁸ *Habendus igitur honos utilibus artificis nec iners ocium nobilitatis titulo donandum, ut obiter et hoc indicem. Non quod bene natis suum honorem detrahant, si respondeant maiorum imaginibus et iis rebus praeclant, quae primum nobilitatem pepererunt. Alioqui si tales sunt, quales hodie plerisque videmus, molles ocio, voluptatibus effeminati, omnium bonarum artium imperiti, tantum belli commensatores, strenui aleatores, ne quid dicam obscenius, quid est, obsecro, cur hoc hominum genus calcariis aut agricolis praeferatur?* Tamže, s. 198. Tracy v tejto súvislosti upozorňuje na zaujímavý názorový posun u Erasma, pretože kým *Institutio* útočí na aristokratickú kultúru od koreňov, o dvanásť rokov starší *Panegyricus* zahŕňa chválu Filipa ako jedného z tých, ktorý naplňujú tradičný burgundský ideál rytierstva. TRACY: *The Politics*..., s. 18.

Na margo jeho kritiky životného štýlu a módy šľachtických kruhov treba pripomenúť aj vcelku okrajovú, no pre humanistu predsa len významnú kritiku takých vied, ako je astrológia (pôvodne veda o hviezdach, t. j. to, čo dnes pomenúva pojem astronómia, nadobúda u Erasma už svoj pejoratívny nádech v dôsledku nánosu veseľtva, ktoré je kvôli rozvoju vied a poznatkov človeka nútené hľadať pre seba „vedecké overenie“)⁴⁹ a alchymia, ktoré svoj úspech (najmä v kruhoch, ktoré to dokážu finančne aj oceniť) čerpajú z dôverčivosti a neznalosti človeka.⁵⁰

Proti absolútnej moci vládncích vrstiev vystupuje aj v ďalšom ohľade, keď popiera legitimitu otroctva, resp. nevoľníctva: „*Keďže od prirodzenosti sa všetci ľudia narodili ako slobodní a poddanstvo vzniklo v rozpore s touto prirodzenosťou, čo dokonca uznali už aj zákony pohanov, uváž, ako sa nesvedčí, aby si kresťan uzurpoval moc nad kresťanmi, ktorých ani zákony nechcú robiť otrokmi a ktorých Kristus vykúpil zo všetkého otroctva*“.⁵¹ V dôsledku zámorských objavov zo začiatku 16. storočia naberie nový dych aj klasické otrokárstvo. Erasmove vyjadrenia sa však toho netýkajú. Vôbec otázka zámorských objavov a nových území, do ktorých môžu európske štáty (vrátane Španielska Karola V.) expandovať, ostáva na pokraji Erasmovho záujmu. Či skôr vidí za tým jednoznačne násilné expandovanie a tým aj popretie ním pertraktovanej kresťanskej morálky pri držaní oprát vlády.⁵² A tak jediné jeho priame vyjadrenie vzťahujúce sa na rodiacu sa koloniálnu politiku európskych mocností zaznie pri náruživej obrane mieru, keď uzavretie mieru medzi kresťanmi svojou hodnotou nevyváža nič iné: „*Ak to niekto uskutoční, urobí tak ďaleko nádhornejšiu vec, než keby zbraňami dobyl celú Afriku*“.⁵³

Erasmov pohľad na európske štáty na začiatku 16. storočia je vo všetkých ohľadoch negatívny: „*Štát je zmlútra rozvracaná záujmovými skupinkami, sužovaný vojnami, zločinom, ktorý sa dostáva do všetkých oblastí, bezuzdným zderstvom privádzajúcim ľud do osídlel smrti, hladomornom, bohatou šľachtou nespravodlivo utláčajúcou nižšie vrstvy, skorumpovanými úradníkmi rozhodujúcimi nie podľa práva, ale podľa svojej ľubovôle a uprostred toho všetkého si vládár bezstarostne hádže kocky, akoby nemal čo na práci*“.⁵⁴ Zaiste, v tejto charakteristike treba do istej miery vidieť aj rétorický prístup k téme vychádzajúci zo zosilňujúceho efektu protikladov. Akýsi náznak Augustínovho *Civitas terrena*, ktorý je v takom ostrom protiklade k jeho *Civitas Dei*. Erasmus podobne svojmu kresťanskému vládarovi stavia pendantov v podobe súčasných (no nikdy nie menovite konkretizovaných) neschopných vládarov, ktorí sú pre svoj štát pohromou.⁵⁵ Napriek

⁴⁹ ERASMUS: *Institutio*..., s. 177.

⁵⁰ *Quaedam artes ob hoc reiectae sunt a legibus, quod nimium affines essent imposturae et plerumque dolo tractarentur, velut astrologia et alchimistica quam vocant, etiam si fieri potest, ut aliquis hisce rebus recte utatur.* [Niektoré vedy, ako napríklad astrológia či alchymia, sú zákonmi zakázané, lebo sú príliš blízko k podvodu, ba mnohokrát podvod aj využívali, hoci nie je vylúčené, že v niečom môžu mať aj pravdu.] Tamže, s. 215. Aj z tohto, v podstate opatrne formulovaného stanoviska, evidentne vyplýva, že ešte aj v 16. storočí sa veseľká astrológia a alchymia tešila veľkej obľube nielen na panovníckych dvoroch, ale aj v kruhu humanistických učencov, hoci sa k tomu verejne nepriznávali.

⁵¹ *Cum natura genuerit omnes homines liberos et praeter naturam inducta sit servitus, quod ethnicorum etiam leges fatentur, cogita quam non conveniat Christianum in Christianos usurpare dominium, quos nec leges servos esse voluerunt et Christus ab omni servitute redemit.* Tamže, s. 165.

⁵² Faludy konštatuje, že Erasmus sa ešte pred vydaním *Institutio* vyjadril na margo kolonizácie zámorských území, že v ich prípade ide iba o maskovanie lúpeží za šírenie kresťanstva. (FALUDY: *Erasmus*..., s. 155). V tomto duchu sa Erasmus vyjadruje aj v samotnom *Institutio*, ale nie v súvislosti s expandovaním do zámorských území, ale v súvislosti s vojnou proti Turkom. *Iam si fidei negotium agitur, ea martyrum tolerantia, non militum copiis aucta illustrataque est: sin de imperio de opibus de possessionibus pugna est, etiam atque etiam videndum est nobis, ne res ea parum sapiat christianismum.* [Ak ide o vec viery, potom tú radno šíriť a velebiť jedine trpezlivosťou mátyrov, nie šíriť vojakov. Ak sa však bojuje o moc, bohatstvo a územie, potom si znovu a znovu musíme kľásť otázku, či to ešte vôbec je zlučiteľné s kresťanstvom.] ERASMUS: *Institutio*..., s. 218.

⁵³ *Id si quis praestiterit, is rem longe splendidiorem confecerit, quam si totam African armis subegerit.* Tamže, s. 219.

⁵⁴ *Subvertitur respublica factionibus, bellis affligitur, latrociniorum plena sunt omnia, expilationibus immo diocis plebes ad famem et laqueum addigitur. Opprimuntur ab iniquis proceribus tenues; corrupti magistratus non quod ius est, sed quod libet faciunt et inter haec velut ociosus tum alea ludit princeps.* Tamže, s. 170.

⁵⁵ Porovnaj: tamže, s. 168 a s. 173, kde doslova píše: *Quaquam nunc eo redierunt quorundam principum mores, ut haec duo multum inter se pugnare videantur, vir bonus et princeps, planeque stultum et ridendum habeatur in principe boni viri facere mentionem.* [Aj keď v súčasnosti sa mravy jednotlivých vládarov tak zopsali, že sa zdá, že tieto dva pojmy – dobrý

tomu však Erasmus ostáva citlivým pozorovateľom pomerov a v jeho drobnokresbách a narázkach možno identifikovať konkrétne osoby, lepšie povedané, konkrétne panovnícke dvory. Paradoxne, resp. sme presvedčení, že celkom úmyselne, je objektom kritiky aj samotný habsburgovský panovnícky dom.⁵⁶ Na prvom mieste môžeme uviesť dynastickú sobášnu politiku, vďaka ktorej si Habsburgovci položili základy svojej ríše, no pre Erasma je neprijateľná,⁵⁷ a to z viacerých dôvodov: v prvom rade zárukou pevného a prosperujúceho štátu by mal byť vládár pochádzajúci z jeho územia, ktorý pozná mravy a zvyky svojho ľudu a naopak, aj ľud má už skúsenosťou overenú dôveru voči svojmu vládarovi, nevylučuje však aj možnosť príchodu vláдаря z cudziny.⁵⁸ Má to však jednu podmienku – mal by ich spájať spoločný jazyk, vzájomná blízkosť a podobnosť mravov a zvykov.⁵⁹ Napriek v súvislosti s Erasmom toľko proklamovanému univerzalizmu, výčitkám smerujúcim k tomu, že svojou politickou koncepciou nezakladá, resp. nerozvíja žiaden reálne existujúci štát, ale iba imaginárnu a v reálnych podmienkach neuskutočniteľnú *res publica Christiana*,⁶⁰ v týchto slovách tušíme nejasne daný hlas v prospech národných štátov, čo v podmienkach začiatku 16. storočia nepredstavuje ani tak politický realizmus, ako skôr závan nových časov a politickú jasnozrivosť. Toto nemôže prekryť ani jeho zúfalstvo nad vojnami a vzájomnou nenávisťou, do ktorej tieto národné štáty vŕhajú egoistické záujmy jednotlivých monarchov, ba aj cirkevných predstaviteľov.⁶¹ Je pochopiteľné, že tieto jednoznačné a niekedy až príliš ostro formulované Erasmove vyjadrenia lákajú k nesprávnym zjednodušeniam, že Erasmus bol jednoznačne proti koncepcii národných štátov.⁶² Naopak Mesnard aj Tracy tušia v pozadí Erasmových názorov podhubie nizozemskej politickej scény a zdôrazňujú jeho národnú ukotvenosť.⁶³ Práve tú ukotvenosť, ktorú tak úspešne spochybnil svojim životopisom Erasma J. Huizinga, čím iste prispel k upevneniu mýtu o Erasmovej apolitickosti a univerzalizme.

Odmietnutie sobášnej dynastickej politiky Habsburgovcov však v Erasmovom podaní zaznie ešte raz a oveľa nástojčivejšie. V podstate tejto problematike venuje celú jednu kapitolu svojho spisu o *Iýchove kresťanského vláдаря* nazvanú *Vládarovo príbuzenstvo*.⁶⁴ Opäť svojim prenikavým pohľadom odhaľuje podstatu dynastických sobášov, ktoré majú zabezpečiť iba ďalšie

rozmnženie moci a bohatstva jednotlivých vláderských dynastií bez toho, aby riešili akútne problémy doby: „*Keby príbuzenské vzťahy medzi vládarími zabezpečili svetový mier, prijal by som si, aby všetci vládati boli navzájom poprepájaní bárs aj šesťstonásobnými príbuzenskými zväzkami. Na čo však bolo dobré existujúce príbuzenstvo pred pár rokmi, keď škótsky kráľ Jakub so svojim po zuby ozbrojeným vojskom zaútočil na Anglicko?*“⁶⁵ Záver je jasný: dynastické sobáše nielenže neodstraňujú príčinu vojen, práve naopak, vojny o dedičstvo budú čoraz častejšie a nemilosrdnejšie.⁶⁶ A tak v závere kapitoly mení svoj tón, ktorý odrazu apeluje: „*Ostatne dobrý vládár pokladá svoju vládu za úspešnú iba vtedy, ak je postarané aj o prospech štátu a nedá mi, aby som nedodal, ak so svojimi dcérami nenaloží tak neľudsky, ako sa niekedy stáva, že sú poslané stáby do vyhnanstva do vzdialených krajín, k ľuďom tak cudzím svojím jazykom, výzorom aj zvykmi, aj keď by omnoho šťastnejšie radšej žili medzi svojimi, hoci aj v skromnejších podmienkach. Dúfam, že týmto zvykom, hoci vidím, že sa stáva zaužívaným, ešte možno zatriasť. Predsa len sa mi zdalo byť náležité na to upozorniť, ak by sa náhodou prihodilo niečo neočakávané.*“⁶⁷

Erasmus taký opatrný vo svojich formuláciách (*Príklady zámerne neuádzam, aby som nikoho neurazil*),⁶⁸ ale predsa taký konkrétny, aj keď bez uvedenia konkrétnych mien. Pod narázkou na „vládárovu sestru, ktorá by bola šťastná aj s menej vznešeným mužom“, s ktorou sa stretávame v úvode tejto kapitoly, aj pod narázkou na „vládarsku dcéru, ktorej životný údel tak neľudsky dopredu určuje jej vlastný otec“, má Erasmus na mysli jednu a tú istú osobu – Máriu Habsburskú, mladšiu sestru Karola a Ferdinanda, vnučku Maximiliána I. Ešte iba niekoľko mesiaců ju Maximilián zaslúbil vtedy ešte nenarodenému potomkovi jagelovského panovníckeho dvora.⁶⁹ Stal sa nim neskorší uhorský panovník Ľudovít II. Jagelovský. Diplomatically dojednaný sobáš sa stáva aktuálnym práve v čase vzniku tohto Erasmovho spisu (v roku 1515 vo Viedni spečatili plánovaný zväzok zasnubami). Preto ten zdvihnutý Erasmov varovný prst. Azda tu treba hľadať počiatky Erasmovej pozornosti venovanej uhorskému panovníckemu páru (Mária sa stáva uhorskou kráľovnou v roku 1522), ktorá je opätovná náklonnosťou najmä kráľovnej Márie. Bez pochyby v tom musíme hľadať aj príčinu vzrastajúceho záujmu Erasma o stredoeurópsky priestor, čo nachádza odraz vo formovaní jeho názorov na vedenie vojny proti Turkom. Erasmov zdvihnutý varovný prst s odôvodnením, *ak by sa náhodou prihodilo niečo neočakávané*, napokon predsa len nadobúda pôvodne netušený, vizionársky rozmer. Bitka pri Moháči v roku 1526 mení nielen politickú mapu Európy, ale z 21-ročnej Márie Habsburskej čini aj nešťastnú vdovu, ktorá si dáva sľub, že sa už viackrát nevdá.⁷⁰

Priamy dôsledok dynastických sobášov vidí v oslabení panovníckej autority, čo má za následok aj zhoršenie, či „zdivočenie“ pomerov v štáte (viď jeho hodnotenie spoločenských pome-

muž a dobrý vládár – medzi sebou sa neznesú a celkom za hlupáka a na smiech je ten, kto o dobrom človeku hovorí v spojitosti s vládarom.]

⁵⁶ Napokon Erasmus sám naznačuje, že dobrým učiteľom vláдаря bude iba ten, kto sa mu nebude báť povedať pravdu do očí a v prípade potreby ho aj pokarhať. Viď tzv. „učiteľské zrkadlo“ – cit. 27.

⁵⁷ „non perinde mihi probantur receptae iam principum cum exteris et maxime cum semotis nationibus affinitates. [Nedá sa mi súhlasiť s vžitým zvykom vládarov, ktorí vstupujú do príbuzenstva aj s cudzimi, neraz veľmi vzdialenými národmi.] Tamže, s. 184.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ Tamže, s. 207.

⁶⁰ Slovanmi M. Delcourt štát konformný s Erasmovými princípmi sa nepodobá na nič, ani na vojnychtivé monarchie 16. storočia a už vôbec nie na moderné štáty, ktoré zakladajú svoje bezpečnosť na národných armádach. DELCOURT: Erasmus..., s. 104. Pre Á. R. Várkonyi zas sen novoveku, predstavujúci mier medzi panovníkmi a národmi, ktorý Erasmus so svojimi uhorskými, poľskými, rakúskymi a španielskymi prívržencami ponúkol pre strednú Európu ako alternatívu. VÁRKONYI, R. Ágnes: Erasmus és tanítványai Közép-Európában. Alternatívák Mohács után. 1526 – 1556. In: Műhely, 1993, roč. XVI., č. 2, s. 45.

⁶¹ Nunc fere Gallum oditi Anglus non ob aliud, nisi quod Gallus est; Anglum Scotus, tantum quia Scotus est; Germanum Italus, Elvetium Suevus atque item de caeteris; regio regioni invisa, civitas civitati. [Teraz to však zhruba vyzerá takto: Angličan nenávidí Francúza jednoducho iba preto, že je Francúzom, Škót, lebo je Škótom, nenávidí Angličana, Talian Nemca, Šváb Švajčiara a mohli by sme takto pokračovať aj ďalej, lebo jeden kraj nenávidí druhý, jeden štát nenávidí druhý.] ERASMUS: Institutio..., s. 218.

⁶² Tak napríklad aj Faludy zvedený Erasmovými pacifistickými názormi dospieva k presvedčeniu, že Erasmus nenávidel nacionalizmus ako najväčšiu prekážku ďalšieho rozvoja európskej civilizácie, jednoty a mieru. FALUDY: Erasmus..., s. 141.

⁶³ Mesnard obsahlo argumentuje, že Erasmus bol zainteresovaný aj národne, pričom reálne korene jeho politickej filozofie treba hľadať v už spomínanom rodnom Nizozemsku. MESNARD: L'essor..., s. 131-135. Tracy to špecifikuje ešte bližšie, keď v Erasmových názoroch nachádza politický postoj charakteristický pre národnú, resp. frankofilnú stranu v habsburskom Nizozemsku. TRACY: The Politics..., s. 39.

⁶⁴ De principum affinitatibus. In: ERASMUS: Institutio..., s. 208-209.

⁶⁵ Si principum inter se affinitas praestaret orbi tranquillitatem, optarem omnes sexcentis affinitatibus esse colligatos. At quid ante paucos annos profuit affinitas, quominus Iacobus Scotorum rex infestis copiis invaderet Angliae fines? Tamže, s. 208. Erasmus tu celkom aktuálne reaguje na vojnu z rokov 1512-1513, ktorú viedol škótsky kráľ Jakub IV. Stuart v spojení s francúzskym kráľom Ľudovítom XII. proti anglickému kráľovi Henrichovi VIII. Vojna vypukla napriek tomu, že Henrich VII., otec Henricha VIII., sa snažil zaistiť bezpečnosť svojho štátu dynastickými sobášmi – svoju dcéru Margaret vydal za škótskeho kráľa Jakuba IV., ďalšiu dcéru Máriu zas za francúzskeho kráľa Ľudovíta XII. Henrichovi VIII. sa podarilo poraziť škótske vojsko v bitke pri Flodden (9. 9. 1513), v ktorej padol aj samotný škótsky kráľ Jakub IV.

⁶⁶ Na tomto mieste sme svedkami jednoznačného odmietnutia politiky habsburského panovníckeho domu, ktorú svojho času Matej Korvín parafrázuje Ovidiov verš z Listov Heroín (*Bella gerant alii, Prolesilaus amet*) charakterizoval okridlene: *Bella gerant alii, tu felix Austria, nube!* [=Vojny nech vedú si iní, ty, šťastné Rakúsko, sa ožeň!] KUTÁKOVÁ, Eva et alii: Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. Praha: Svoboda, 1994, s. 72.

⁶⁷ Caeterum bonus princeps non aliter iudicat suas res prospere habere, nisi cum reipublicae commoditatibus consultitur; ut ne dicam interim, quod hac via non admodum humaniter agitur cum ipsi puellis, quae nonnumquam in procul semotas regiones ad homines lingua specie moribus ingenii dissimillimos velut in exilium relegantur, felicitas apud suos victurae ut aliquanto minore strepitu. Quamquam autem hanc consuetudinem video receptiorem, quam ut sperem posse convelli, tamen visum est admonere, si quid forte praeter spem evenierit. Tamže, s. 209.

⁶⁸ Ab exemplis consulo tempero, ne quid offendam quemquam. Tamže.

⁶⁹ POHL: Habsburkové..., s. 153.

⁷⁰ Je to jeden z hlavných motívov, ktorý potom vedie Erasma k spisaniu útechy venovanej Márii Habsburskej pod názvom *Vidua Christiana*, ktorá vyšla u Frobenia v Bazileji v roku 1529.

rov – cit. 54), najmä v prípade, ak sa panovník zdržuje mimo hraníc svojho štátu a vládne de facto z cudziny prostredníctvom regentov. Táto prax však opäť najviac sedí pre politiku Habsburgovcov a na vlastnej koži ju mohol pocítiť akurát Erasmov rodný kraj – Nizozemsko. Ako príklad uvádza práve Filipa Pekného: „*Lebo podľa všeobecnej mienky aj kráľa Filipa nám odňalo toto cestovanie, ktoré na ríšu doľahlo nie menej ako vojna, ktorú toľko rokov viedol v Nizozemsku.*“⁷¹ Negatívne reaguje aj na fakt, že Karol bol vychovávaný v Nizozemsku, hoci má nastúpiť na španielsky trón, kým na španielskom dvore bol vychovávaný jeho mladší brat Ferdinand: „*Zaiste by som bol najradšej, keby sa vládár narodil a bol vychovaný tam, kde bude aj vládnuť, pretože iba tak sa medzi nimi nadviaže a upevní puto priateľstva a nakoľko povstane z prirodzeného vzťahu, stane sa zdrojom dobroprajnosti.*“⁷² Tu však treba dodať, že do pôvodných dynastických zámerov Habsburgovcov zasiahol osud, či náhoda – najprv predčasnou smrťou Karolovho otca, potom neúspechom Ferdinanda Aragónskeho zabezpečiť si priameho mužského potomka. Už sme spomínali, že Erasmus definuje panovnícku vládu súhlasom ľudu a je to ústredná téza jeho politickej doktríny, ku ktorej sa neustále vracia.⁷³ Nevyhnutnou podmienkou úspešnej vlády je preto vzájomná dôvera založená na vzájomnom poznaní: „*Dav sa desí všetkých novôt, a preto ich nenávidí, aj keby boli dobré. Naproti tomu zlo, ktoré dôverne pozná, neraz miluje. Z uvedeného vyplývajú dve výhody: jednak bude vládár priaznivejšie naklonený svojim poddaným a celkom sa s nimi stotožní, jednak aj ľud bude úprimne žičiť svojmu vládárovi, ktorého ochotnejšie spozná.*“⁷⁴ Erasmov vládár preto musí byť na očiach ľudu,⁷⁵ musí prejavovať záujem o praktické problémy každodenného života svojich poddaných, doslova musí vedieť narábať s verejnou mienkou. Už sme uviedli, že v pozadí Erasmovho politického myslenia je jeho ukotvenosť v národnom rámci Nizozemska. Zaujímavým spôsobom sa to prejavuje práve vo výpočte praktických úloh vládu, v rámci ktorých by mal zabezpečovať každodenné potreby svojich poddaných. V prvom rade ho posielajú na návštevy miest, ktoré môžu zohrať rozhodujúcu úlohu pri podpore panovníka: „*K jeho poslaníu patria aj menej dôležité veci, ale ani tie nie sú nehodné vládu, nech by bol hocako veľkým: k takýmto môžeme priradiť napríklad návštevy miest.*“⁷⁶ Rovnako ako zdôrazňovanie významu miest pre vládu, aj konkrétne úkony spojené s týmito mestami evidentne poukazujú na nizozemské realie: „*Jeho zámerom však musí byť to, aby všetko urobil lepším: málo bezpečné mestá opevnil; dodal im lesk verejnými budovami, mostami, prístavmi, chrámami, nábrežiami, vodovodmi; zamorené miesta vyčistil, buď ich presťahovaním alebo vysušením okolitých močiarov; nevyhovujúcim tokom riek dal vyhlbiť nové korytá; more uvoľnil alebo spútal podľa toho, čo je prospešné ľuďom; postaral sa o obrobienie opustených polí, aby bolo dostatok obilia; tam, kde sa niečomu nedarí, prikázal pestovať iné, napríklad: nech nie sú vinice tam, kde sa urodí víno zlej kvality, no obilie by sa urodilo dobre.*“⁷⁷

⁷¹ *Nam ea res [peregrinatio] omnium opinione et Philippum nobis ademittit et non minus afflxit ditionem illius quam bellum tot iam annos cum Gheirits gestum.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 185.

⁷² *Equidem optarim principem natum et educatum apud eos, quibus sit imperaturus, quod optime coeat et coalescat amicitia, quoties a natura proficiscitur initium benevolentiae.* Tamže, s. 184.

⁷³ *Quid est enim, quod principem tantum facit, nisi consensus obsequientium?* [Ved' čo je to, čo robí vládu takým veľkým, ak nie súhlas jeho poddaných?] Tamže, s. 203.

⁷⁴ *Fulgus et bona ignota horret oditque: contra mala nota nonnunquam amantur. Ea res geminum adferet commodum, nam et princeps propensor erit in suis et omnino magis pro suis habebit et populus magis ex animo fovebit et lubentius agnoscat suum principem.* Tamže, s. 184.

⁷⁵ Tamže, s. 210.

⁷⁶ *Sunt his mimutiora quaedam, sed non indigna quamvis magno principe: lustrare civitates...* Tamže, s. 211. S obdobím humanizmu sa spája aj rozmach miest. Neznamená to však, že by európske štáty s prevažujúcim rurálnym charakterom odrazu začali nadobúdať čisto urbánny ráz. Mackenney uvádza, že na začiatku 16. storočia obývalo mestá okolo 2 percent európskej populácie, kým na konci 16. storočia to bolo 3,5 percenta. MACKENNEY: *Evropa...*, s. 105. Neodskriepiteľná je však intenzita rozvoja týchto miest. Navyše v rámci Európy existovali aj výnimky, kde sa už v období stredoveku vytvorili „zhluky miest“ prosperujúcich najmä vďaka obchodu, neskôr aj priemyslu. Takouto urbánnou zónou vynikalo práve Nizozemsko. Tamže, s. 110.

⁷⁷ *...sed hoc animo, ut omnia reddat meliora, quae parum tuta sunt communitat, publicis aedificiis ornet, item pontibus portibus templis ripis aquaeductibus; loca pestilentiae obnoxia purget vel mutatis aedificiis vel disicatis paludibus.*

Základom zdravého štátu a teda aj zdravej spoločnosti je podľa Erasma fungujúca rodina. O tom niet pochýb. Vyjadruje sa k tomu na viacerých miestach, aj keď hovorí o sobášnej politike vládarov. Ako ohrozenie štátu preto vníma cudzoložstvo, ktoré sa podľa jeho mienky šíri ako zhubný nádor aj preto, „*že zákony sú dnes menej prísne na cudzoložníkov, ako tomu bývalo kedysi.*“⁷⁸ Erasmus sa prezentuje aj „zasvätenými“ poznatkami z manželského života, ktoré mohol odpozorovať najmä počas pobytu v rodine svojho priateľa Th. Morea, kde sa zdržiaval dlhšie v období rokov 1509-1511.⁷⁹ Napriek liberálnemu duchu, ktorý vládol v rodine tohto anglického humanistu a Erasmovho dôverného priateľa, sa Erasmov názor na postavenie ženy v spoločnosti v tomto období príliš nelíši od vtedy zaužívaného náhľadu: žena má poslúchať a milovať svojho manžela. Odráža sa to i v spomínaných narážkach v *Institutio*, kde manželské spolužitie využíva ako podobenstvo pre vládu vládu. ⁸⁰ Aj Erasma však musela očariť vzdelaná a inteligentná prvá manželka Th. Morea, ako aj výchova, ktorú obaja uplatňovali na svoje deti (na Erasma však podľa všetkého najviac zapôsobilá ich dcéra Margaret). A tak v rámci modelu štátom podporovaného vzdelávania mládeže,⁸¹ ktorý je síce tiež absolútne novou požiadavkou, avšak vychádzajúcou a plne sa zhodujúcou s humanistickou koncepciou výchovy,⁸² osobitne vymedzuje aj potrebu vzdelávania dievčat.⁸³ Christ-von Wedel naznačuje aj istý názorový posun v Erasmových vyjadreniach o postavení a úlohe ženy.⁸⁴ kým vo svojich skorších spisoch pripúšťa iba nadanie žien pre vzdelávanie, vo vydaní *Familiarium colloquiorum opus* z roku 1524 nachádzame už aj rozhovor vzdelanej ženy s nevzdelaným opátom, kde už pripúšťa prevahu ženy nad mužom a naznačuje svoju náklonnosť intelektuálnej emancipácii ženy.⁸⁵ Erasmus teda ženu pokladá za rovnocennú s mužom, ale nie za rovnoprávnú.⁸⁶ Na druhej strane, ako už zo spomínaného rozhovoru v zbierke

Amnes incommode fluentes alio derivet. Mare pro commoditate publica vel admittat vel arceat. Neglectos agros colendos curet, quo magis suppetat annonae vis. Parum utiliter cultos aliter coli iubeat, veluti ne illic vineta sint, ubi vinum cultura indignum provenit et frumenta gigni possunt. ERASMUS: *Institutio...*, s. 211-212.

⁷⁸ *Cur autem hodie mimus seviatur in adulteros, in quos olim vehementer saeviebant leges...* Tamže, s. 200. Erasmus sa na tomto mieste odmieta bližšie zaoberať týmto stavom a hľadaním príčin. Bližšie sa k tomuto problému vracia vo svojich *Familiarium colloquiorum opus*. V diele, ktoré pôvodne vzniklo ako študijný materiál pre hodiny latinčiny, ktorými si zaraboval na živobytie počas svojich univerzitných štúdií v Paríži od roku 1495 do roku 1499. Prvé, dokonca neautorizované vydanie tohto diela sa objavilo až v roku 1518. Pod Erasmovou redakciou vyšlo v roku 1519. Potom od roku 1522 až do roku 1533 11 reedícií prináša stále nové doplnky, takže z pôvodnej „latinskej štylistiky“ vzniká humanisticky angažované dielo, v ktorom sa na pozadí rozhovorov fiktívnych ľudí v konkrétnych životných situáciách vyjadruje k aktuálnym spoločenským otázkam a problémom svojej doby.

⁷⁹ ALLEN: *The age...*, s. 194-195.

⁸⁰ *Primum discat uxor, quomodo et quibus nominibus sit amandus maritus, deinde ille talem praestet, qui recte possit amari. Ita populus assuescat optimis et princeps quod optimum est praestet.* [Najprv sa musí manželka naučiť, ako a prečo by mala milovať muža, potom aj manžel musí ukázať, že je tým, koho možno naozaj ľúbiť. Podobne si musí aj ľud privyknuť na dobro a vládár mu musí ukázať, čo tým dobrom je.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 184.

⁸¹ Tamže, s. 188.

⁸² Podľa Mesnarda Erasmus týmto obrazne korunuje dielo renesancie, keď myslí racionálne na masu ľudu a do kompetencie štátu kladie aj verejné vzdelávanie. MESNARD: *L'essor...*, s. 101.

⁸³ ERASMUS: *Institutio...*, s. 188. Ostatne Erasmus v týchto úvahách nebol vôbec osamotený. Omnoho ďalej v nich zašiel španielsky humanista Juan Luis Vives vo svojich prácach *De officio mariti* a *De institutione feminae Christianae*.

⁸⁴ CHRIST-VON WEDEL, Christine: Hatással voltak-e a magyar erasmizmus? A nőkérdés és a béke ügye. Fordította: Csösz Róbert. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003, roč. CVII, č. 2-3, s. 140. (Ďalej len CHRIST-VON WEDEL: *Hatással...*).

⁸⁵ ÉRASME: *Colloques*. Traduction et présentation Étienne WOLFF. Volume I. Paris : Imprimerie Nationale, 1992, s. 372-379. Erasmus však stále zostáva verný téze, že žena ako slabší jedinec musí patriť pod nadvládu muža; manžel však musí schvaľovať štúdiá svojej manželky.

⁸⁶ Podľa Christ-von Wedel to bol až Ján Henckel, svedník kráľovnej vdovy Márie Habsburskej, kto tým, že vyzval Erasma k napísaniu *Idua Christiana*, ho vlastne primäl aj k preformulovaniu svojho názoru na ženy. Tým, že Erasmus tam dáva Márii Habsburskej za vzor starozákonnú Juditu, ju vlastne povzbudzuje k tomu, aby sa angažovala v politike. CHRIST-VON WEDEL: *Hatással...*, s. 143-144. Ak by sme teda mali sformulovať možnosti ženy vo verejnom živote podľa Erasmovho názoru, potom platí, že pre ženy je najvhodnejšie ženské správanie, no ak to nevyhnutnosť vyžaduje, potom musia rozhodne využiť svoju prevahu nad zbabelými a pomýlenými úradníkmi – v takom prípade musia odložiť všetku svoju cudnosť a rovnako ako starozákonná Judita, svojou autoritou sa musia vzoprieť aj mužom a postaviť sa do služieb dobrej veci. Porovnaj: CHRIST-VON WEDEL: *Hatással...*, s. 145.

jeho *Dóverných rozhovorov* vyplýva, nemal pochopenie pre kontemplatívny spôsob života v kláštoroch, ktorý človeka vytrháva z reality a robí ho, podľa Erasma, neužitočným pre spoločnosť, pre štát.⁸⁷ V tomto duchu radi aj svojmu vládrovi: „*To snád štátu aj osoží, ak je v ňom istý počet kláštorov. Je však aj taký druh utiahnutia sa, v ktorom nečinná záhaľka vyplní celý život, a s tým sa vonkoncom nedá súhlasiť.*“⁸⁸ Podobne odmietavý postoj zaujíma aj voči žobravým rádom a zobrákom všeobecne, ktorých viní, že do svojho postavenia sa dostali vlastným zapríčinením, a preto ich káže prinútiť do práce alebo vypovedať z krajiny.⁸⁹ V záhaľke, nech je akéhokoľvek pôvodu, totiž vidí hrozbu pre štát. Výnimku z toho tvoria iba starí a chorí, o ktorých by sa mal štát postarať v starobincoch a špitáloch.⁹⁰ Dá sa povedať, že v prípade tých, ktorí sa do svojho biedneho postavenia dostali nie vlastnou vinou, sa dokonca prikláňa k pozitívnej diskriminácii: „*V tomto ohľade sa však treba prikloniť k tomu, aby tým najbezbrannejším sa napomáhalo, pretože práve tí najbiednejší sú v živote viac vystavení nepravostiam. Keďže im teda osud nedopraje takú ochranu, musí to zaistiť ľudskosť zákonov. A tak zákony by mali tvrdšie postihovať zhanobenie chudáka ako urážku boháča, viac úplatného úradníka ako vierolomného plebeja, viac zločinného patricija ako zločiny páchajúceho človeka z ľudu.*“⁹¹

Pravdaže, nevyhnutnou súčasťou fungujúceho štátu sú zákony. Erasmus tejto oblasti venuje jednu z najobsiahlejších kapitol svojho spisu nazvanú *Prijímanie zákonov, resp. ich opravovanie*.⁹² Na jednej strane sa vyslovuje za čo najmenší počet zákonov, aby neboli kontraproduktívne a namiesto poriadku, nevyvolávali zmätok.⁹³ Opäť však raz môžeme Erasma usvedčiť skôr z rétorickosti než z pragmatizmu. Ostatne minimum zákonov nepožadoval len Erasmus antický vzor – Platón, ale obdobne k tejto veci pristupuje aj Erasmov kolega na poli politickej teórie – Thomas More v *Utopii*.⁹⁴ Napokon celá táto kapitola Erasmovho diela nevybočuje z rámca morálnych predpisov, ktoré dáva svojmu vládrovi, azda práve tu však najviac chýba ten praktický rozmer, ktorý sledujeme v ďalších častiach jeho *Institutio*. Ako konštatuje P. Mesnard, nestačí dať štátnikom morálne predpisy, ktoré by určovali ich konanie; je potrebné, aby tieto predpisy boli podporované pozitívnou doktrínou vlády, lebo inak hrozí, že zostanú čistou abstrakciou a nenaplnia svoj význam – presiaknuť a riadiť sociálny život ľudí.⁹⁵ A tak, okrem už spomínaných súvislostí, tu nachádzame iba jednu pasáž, v ktorej je inšpirovaný svojou vlastnou životnou skúsenosťou: na začiatku roka 1500, pri návrate zo svojho prvého pobytu v Anglicku, sa mu prihodila nemilá udalosť – na základe platného zákona zakazujúceho vývoz všetkého zlata a striebra z krajiny vydaného ešte Eduardom III., ktorý len nedávno predtým obnovil Henrich VII., mu boli napriek zárukám jeho vplyvných anglických priateľov (Morea a Mountjoya) zhabané všetky peniaze, ktorými mu

jeho štedrý anglickí mecenáši chceli pomôcť.⁹⁶ Erasmus na túto neprijemnosť zjavne nezabudol ani po 15 rokoch, keď ako príklad zneužitia zákona úradníkmi uvádza, ako colníci, ktorí boli pôvodne určení na ochranu pocestných a hostí, teraz všade „*obmedzujú pocestných, obťažujú hostí, okrádajú obchodníkov, a aj keď zo dňa na deň toto zdaňovanie narastá, o ochrane poškodených už nepadne ani slovo. A tak pôvodný zmysel, kvôli ktorému toto ustanovenie vzniklo, sa úplne rozplynul a pôvodne prospešný zákon sa chybou jeho vykonávateľov zvrhol na načisto tyranský.*“⁹⁷ Časť vnútropolitických aj zahraničnopolitických problémov štátu teda pripisuje úradníkom, ktorí zneužívajú svoje právomoci a postavenie, korumpujú a nechávajú sa korumpovať.⁹⁸ Erasmus sa snaží hľadať riešenie tohto problému v tom, aby úradník nemal interest na výkone svojich právomocí.⁹⁹ Azda netreba ani dodávať, že takéto riešenie je v praktickej politike nerealizovateľné.

S požadovanou reformou štátnej správy idú v súlade aj niektoré zaujímavé ekonomické postrehy. Za prvoradú úlohu panovníka pokladá zníženie daní za cenu obmedzenia verejných výdavkov, čo sa dá podľa Erasma dosiahnuť najmä dvoma cestami: jednak prepustením nadbytočného úradníckeho aparátu, ktorý aj tak nič nerobí, a keď robí, tak iba pre vlastné vrecko; jednak neúčastou na vojnových výpravách, resp. podobných akciách (pravdepodobne má na mysli kolonizačné výpravy).¹⁰⁰ V neúmerom daňovom zaťažení obyvateľstva totiž vidí potenciálnu hrozbu vnútornej bezpečnosti štátu, keď napätie na strane zbedačených vrstiev, ktoré znášajú najväčšiu ťarchu financovania verejných výdavkov, môže prerásť do ozbrojeného prejavu nespokojnosti s vládou a vládarom, čiže do revolúcie.¹⁰¹ Erasmus vidí okrem už spomínaného celkového zníženia daňového zaťaženia obyvateľstva cestu, ako by sa dalo predísť takémuto vývoju, v zamedzení zvyšovania majetkovej nerovnosti.¹⁰² Jeho návrh neostáva iba v deklaratívnej rovine, veľmi dobre totiž vie, že si vyžaduje aktívne zásahy štátu do ekonomických, ale aj spoločenských vzťahov. K tým nevyhnutným zásahom štátu do sféry spoločenských vzťahov sa už vlastne vyjadril pri požiadavke na pozitívnu diskrimináciu chudobných v legislatíve štátu. V oblasti ekonomických vzťahov to navrhuje zabezpečiť viacerými nástrojmi. V jeho vyjadreniach totiž nájdeme náznaky uprednostnenia progresívneho zdaňovania (chudobní musia platiť menej daní, ako bohatí),¹⁰³ na tovary a výrobky, ktoré sú predmetom každodennej spotreby najnižších vrstiev ľudu, ako je obilie, chlieb, pivo, víno, sũkno a aj ďalšie veci, bez ktorých by človek nedokázal vyžiť, žiada uvaliť najnižšie dane,¹⁰⁴ naopak tovary a výrobky, ktoré pochádzajú z dovozu a sú predmetom spotreby najmä bohatých vrstiev spoločnosti, ako sú napríklad batist, hodváb, purpur, čierne korenie a iné koreniny, mastičky, perly a ďalšie veci tohto druhu, žiada uvaliť daň z luxusu.¹⁰⁵ Erasmus sa v týchto bodoch javí nielen ako citlivý pozorovateľ skutkového stavu vecí, ale aj nádej- ný reformný ekonóm.

Začiatok 16. storočia znamenal naozaj akési tvrdé prebudenie do reality ekonomických vzťahov. Morová epidémia, ktorá sa v podobe čiernej smrti prehnala väčšinou európskych krajín v polovici 14. storočia, spôsobila vážny negatívny zásah do demografického vývoja, ktorý sa nevyrovnal ani za celé 15. storočie. Nedostatok pracovných síl, s tým súvisiaca mzdová inflácia a

⁸⁷ Za jeho negatívnym vzťahom k monasticizmu treba vidieť aj osobnú skúsenosť, keď po predčasnej smrti svojich rodičov bol zverený do kláštornej výchovy a v roku 1488 bol viac-menej prinútený zložiť mniške sľuby v reholi riadnych kanonikov sv. Augustína v Steyne. *Vita contemplativa*, aj keď mu umožnila prvý dotyk s *bonnae litterae*, však zjavne nie je Erasmovou voľbou, a tak využíva prvú možnosť pre *vita activa*, ktorá sa mu naskytne ponukou miesta sekretára biskupa z Cambrai, Henricha z Bergenu v roku 1493. Porovnaj: HUIZINGA: Erasmus..., s. 16.

⁸⁸ *Et fortassis expediat reipublicae monasteriorum esse modum. Est enim et hoc oculi genus quoddam, praesertim quorum vita parum probata fuerit et ociosum et ignavam transigant vitam.* ERASMUS: *Institutio*..., s. 198.

⁸⁹ Tamže.

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ *Perum in hanc partem magis propendat, ut imbecillioribus subveniatur, quod humiliorum fortuna magis exposita sit iniuriis. Quod igitur in fortunae praesidiis diminutum est, id legum exaequet humanitas. Proinde acris puniant violatum pauperem quam offensum divitem, corruptum magistratum quam perfidum plebeium, facinorosum patricium quam obscurum.* Tamže, s. 199.

⁹² *De legibus condendis aut emendandis.* In: ERASMUS: *Institutio*..., s. 194-204.

⁹³ Tamže, s. 195.

⁹⁴ MORUS, Thoma: *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo rei publicae statu deque nova Insula Utopia auctore clarissimo viro Thoma Moro.* In: Thomas Morus. Herausgegeben von W. Michels und Th. Ziegler, Berlin, 1895. Lateinische Literatur-Denkmaeler des XV-XVI. Jahrhunderts von M. Herrmann. No II., str. 87.

⁹⁵ MESNARD: *L'essor*..., s. 119. Je evidentné na škodu, že sa Erasmus necháva zatiahnuť na toto viac technické pole; nielenže nemá dostatočné právnické znalosti, ale pociťuje aj istý odpor chápať právo oddelene od morálky. Porovnaj: Tamže.

⁹⁶ HUIZINGA: Erasmus..., s. 35.

⁹⁷ *At nunc passim huiusmodi portorii retinetur viator, vexantur hospites, expilantur negotiatores, et cum in dies crescat exactio, tamen de tuendis illis nulla mentio est. Ita cuius gratia primum constituto nata fuit, penitus sublata est et res salubriter instituta vitio administrantium prorsus in tyrannidem versa est.* ERASMUS: *Institutio*..., s. 201.

⁹⁸ Tamže, s. 201-202 a 206. Na margo toho môžeme len glosovať, že problém korupcie je starý ako dejiny štátu a práva vôbec. Mutatis mutandis sa objavuje v rôznych dobách a v rôznych podobách, no vo svojej podstate ostáva nezmenený a previazaný na mravy doby a človeka.

⁹⁹ Tamže, s. 206.

¹⁰⁰ Tamže, s. 189.

¹⁰¹ Tamže.

¹⁰² Tamže, s. 190.

¹⁰³ Tamže.

¹⁰⁴ Tamže.

¹⁰⁵ Tamže, s. 191.

pád cien potravín vytvorili podmienky pre nezdravé ekonomické prostredie, vytvárajúce ilúziu prosperity. Súčasne tieto pomery položili základy aj tej veľkej majetkovej nerovnosti, ktorá sa stala výpuklým problémom obdobia nasledujúceho.¹⁰⁶ Bolo nevyhnutné, aby sa táto nerovnováha vykompenzovala vychýlením do opačného extrému. Došlo k tomu práve na začiatku 16. storočia, keď bublina tejto idyllickej prosperity praská v dôsledku nárastu počtu obyvateľstva, prílevu tovarov a surovín z novoobjavených zámorských území, prekvitania obchodu a rozvoja miest ako odbytkísk tovarov, čo spôsobuje revolúciu v cenách: padá cena práce a naopak neúmerne narastá cena základných potravín.¹⁰⁷ Erasmus túto nastupujúcu ekonomickú krízu datuje do obdobia po smrti Karola Smelého (zomrel v roku 1477)¹⁰⁸ a jej prejavy vidí v znehodnocovaní obehiva znížením obsahu drahého kovu, celkovej váhy, resp. veľkosti mince. Pre štát to podľa neho znamená hrozbu chaosu, ktorý je nebezpečnejší od akejkolvek tyranie.¹⁰⁹

Vidíme teda, že Erasmus sa skutočne podarilo výstižne pomenovať podstatu ekonomických problémov svojej doby. Zároveň návrhy, ktoré dáva s cieľom nápravy týchto problémov, pripúšťa aj moderná ekonomická veda.¹¹⁰

Napokon sa dostávame k poslednej, no zároveň i k hlavnej téme Erasmovho pojednania o kresťanskom vladárovi, a tou je vojna a mier. Pre niekoho bežné nástroje politiky, pre Erasma však zásadný problém a v prípade mieru aj jediný možný cieľ politiky. Tomu zodpovedá aj kompozičná gradácia analyzovaného diela: ide o posledné štyri kapitoly – v troch z nich rozoberá nástroje dobovej politiky, ktoré by podľa všetkého mali slúžiť na predchádzanie vojnových konfliktov, ak už nedokážu nastoliť onen vysnívaný všeobecný mier medzi národmi, ktoré veria v toho istého Boha (*pax Christiana*).¹¹¹ Paradoxne tento neprichádza a miesto neho sa vladári, národy a štáty ocitajú vo vojnovom besnení, čomu zodpovedá záverečná kapitola celého diela – o rozpútaní vojny.¹¹² V prípade spojenectiev Erasmus môže pozorovať, ako sa štáty spájajú do výlučne účelových aliancií, len aby dosiahli prechodný prospech, čo im vôbec nebráni, aby sa v nasledujúcom okamihu obracali proti svojim pôvodným spojencom. Erasmus protinávhr je v tomto prípade úplne mimo reality – medzištátne zmluvy a spojenectvá pokladá za zbytočné, ba dokonca za škodlivé, keďže často sú predpokladom ďalšieho vedenia vojen. Miesto toho stavia svoj „kategorický imperatív“, že stačí byť kresťanom: „Medzi všetkými kresťanskými vladármi je tým najpevnejším a najposvätejším putom spojenectva už sám fakt, že sú kresťania.“¹¹³ Politická prax na začiatku 16. storočia mu však dáva za pravdu v tom, že nedodržiavanie slávnostne uzavretých zmlúv sa stáva pravidlom.¹¹⁴ Je ťažké jednoznačne určiť, komu vlastne Erasmus pripisuje vinu na tomto stave. Okrem generalizovania (nevzdelaní vladári, ich zlovoľní radcovia, učítelia, či

úradníci) môže mať na mysli aj celkom konkrétnu osobu, a to navyše osobu cirkevnú – iba nedávno zosnulého rímskeho pontifika Júlia II. Práve on bol diplomatom par excellence, ktorý pri uzatváraní a rušení medzinárodných spojenectiev videl vždy iba vlastný prospech, resp. prospech Pápežského štátu: v roku 1508 inicioval *Ligu z Cambrai*, v ktorej sa mu podarilo spojiť záujmy svoje, cisára Maximiliána I. a francúzskeho kráľa Ľudovíta XII. proti Benátkam pod zámienkou, že okupujú územia podľa práva prináležiace Sv. Stolicí.¹¹⁵ Po porážke Benátok pri Agnadello v roku 1509 sa Július II. odrazu zľakol vojenskej prítomnosti Francúzska v Itálii, takže v roku 1510 už zostavuje Svätú ligu, v ktorej sa proti svojmu bývalému spojencovi podarí postaviť okrem Maximiliána I. aj španielskeho kráľa Ferdinanda Aragónskeho a švajčiarskych žoldnierov. Táto vojna sa však už pre neho skončila neslávne – víťazstvom Francúzov pri Ravene. Erasmus pokladá angažovanie sa Francúzov v Itálii¹¹⁶ za vôbec neospravedlňiteľné a v konečnom dôsledku sebazničujúce: „Je známe, že Francúzske kráľovstvo je mocnejšie od všetkých ostatných štátov. Ešte mocnejšie by však bolo, keby nebolo zaútočilo na Itáliu.“¹¹⁷ Ak už sú spojenectvá nevyhnutné, tak potom by mali byť prirodzené – uzatvárané s najbližšími susedmi, s tými, ktorých spája spoločný jazyk, vzájomná blízkosť a podobnosť mravov a zvykov. Naopak, Erasmus vylučuje spojenectvo s tými, „ktorí sa od nás líšia svojim náboženstvom, ako sú napríklad pohania, alebo ti, ktorých prozreteľnosť prírody od nás oddelila horami, moriami alebo obrovskými vzdialenosťami.“¹¹⁸ Vyplyva z toho, že Erasmus vylučuje akékoľvek účelové spojenectvo medzi kresťanskými štátmi Európy a Osmanskou ríšou.

Zdá sa, že záver predposlednej kapitoly Erasmovho *Institutio*, ktorý súčasne tvorí akýsi úvod k jeho rozhorčenému prejavu proti vojnám, ktoré vedú kresťania medzi sebou, potvrdzuje našu domnienku, že Erasmus skutočne poukazuje prstom na pápeža Júlia II. ako na pôvodcu nielen nejedného vojenského konfliktu, ale tiež ako na človeka, ktorý vzhľadom na svoje postavenie a funkciu úplne kontraproduktívne prispel k relativizácii základných kresťanských hodnôt: „Vedť ešte žiadne zatmenie Slnka nespôsobilo takú škodu ľuďom ako nesvár medzi pápežom Júliom a francúzskym kráľom Ľudovíkom, ktorý sme len nedávno mohli so slzami v očiach sledovať.“¹¹⁹ Jeho rozhorčenie je o to väčšie, že od pápeža ako najvyššej duchovnej autority očakával, že sa ujme funkcie sudcu v medzinárodných sporoch (viď ďalej). Toto však bolo a priori znemožnené jeho angažovaním sa v politických alianciách.¹²⁰

¹¹⁵ Pápež Július II. sa pri tejto príležitosti dokonca obrátil aj na Erasma, aby napísal pojednanie ospravedlňujúce vytvorenie ligy z Cambrai a jej požiadaviek. Erasmus však už vtedy nebol naklonený týmto politickým machináciám a podľa Faludyho v koalícii pápeža, cisára a francúzskeho kráľa videl reálnu hrozbu rozbitia benátskeho štátu, jedinej námornej mocnosti v Európe dostatočne silnej na to, aby vzdorovala tureckej expanzii v Stredomorí. FALUDY: Erasmus..., s. 128.

¹¹⁶ Počiatky angažovania sa Francúzov v Itálii siahajú do roku 1494, keď si Karol VIII. po linii anjouovskej začal uplatňovať nárok na neapolský trón, ktorý dovtedy patrila aragónskym vládcom. Neúspešne sa tento spor snažila riešiť granadská zmluva s Ferdinandom Aragónskym. Po Karolovi VIII. v roku 1498 nastupuje na francúzsky trón Ľudovít XII., ktorý pokračuje v italskej vojenskej politike svojho predchodcu (už spomínané ligy z Cambrai a Sv. liga proti Francúzom). Krátka prestávka vo vojenských aktivitách Francúzov v Itálii nastala v rokoch 1513-1514, keď sa po boku Škótska dostali do vojny s Anglickom. V roku 1515 umiera Ľudovít XII. a na jeho miesto nastupuje František I., ktorý si nárokuje aj titul vojvodu milánskeho. Po víťazstve pri Marignano v roku 1515 sa mu Miláno ovládnuť aj podarilo. Z minulosti sa však už vynára tieň sporu o neapolské kráľovstvo ovládaného Španielmi, ktorých od roku 1516 reprezentuje Karol V. Tu treba hľadať korene vlekého, znovu a znovu oživujúceho vojnového konfliktu medzi Františkom I. a Karolom V., ktorý sa prestávkami a so striedavým šťastím trval až do roku 1544 (mier v Crépy) a ktorý pretrval aj svojich protagonistov, takže sa ho podarilo ukončiť až ich synom a súčasne aj nástupcom Henrichovi II. a Filipovi II. (zmluvou z Cateau-Cambrésis z roku 1559).

¹¹⁷ *Est quidem Franciae regnum rebus omnibus omnium multo florentissimum. At multo esset florentius, si ab Italia impetenda temperasset.* ERASMUS: *Institutio*..., s. 208.

¹¹⁸ *Illud in genere licet pronuntiare non oportere arctius astringi his, quos religio diversa a nobis alienat, veluti cum ethnicis, aut quos naturae providentia alpihus aut fretis interiectis a nobis separat, aut quos immensum locorum spatium penitus a nobis semovit.* Tamže, s. 207-208.

¹¹⁹ *Nec enim ulla unquam eclipsis sic afflixit hominum genus, ut Iulii pontificis et Lodovici Galliarum regis dissidium, quod nuper et vidimus et flevimus.* Tamže, s. 213.

¹²⁰ Porovnaj: FALUDY: Erasmus..., s. 155-156. Naopak moderná historiografia vidí v tom, čo Erasmus odsudzoval ako hodnotový relativizmus a chaos, zrod novej kvality – svetskej diplomacie, ktorá sa ako plod typicky italského prostredia

¹⁰⁶ Porovnaj: CANTOR, Norman F.: Po stopách moru: černá smrť a svet, ktorý zrodila. Brno : BBart, 2005, s. 70.

¹⁰⁷ Porovnaj: MACKENNEY: *Evropa*..., s. 43-50.

¹⁰⁸ Erasmus tu opäť dokazuje, že keď ide o otázky praktickej politiky, uvažuje v intenciách Nizozemska.

¹⁰⁹ ERASMUS: *Institutio*..., s. 192. Podobné prejavy mala kríza, ktorá v rokoch 1525-1526 prepukla v oblasti stredoslovenských banských miest a napokon vyústila do banického povstania.

¹¹⁰ Faludy to hodnotí ako liberálnu ekonomickú politiku kombinovanú s istou mierou štátnej kontroly a vidí za tým Erasmovu nedôveru v ničím neobmedzenú voľnú súťaž, ktorú žiada kompenzovať opatreniami proti akumulácii súkromného kapitálu. FALUDY: Erasmus..., s. 155. Aj Trenčesný-Waldapfel konštatuje, že medzi Erasmovými špeciálnymi znalosťami zaberajú dôležité, ale nie hlavné miesto práve ekonomické otázky. TRENCŠENYI-WALDAPFEL, Imre: *L'humanisme*..., s. 213.

¹¹¹ Ide o kapitoly zaoberajúce sa spojenectvami (*De foederibus*. In: ERASMUS: *Institutio*..., s. 206-207); dynastickou politikou vladárov, ktorej sme sa už venovali v predchádzajúcom; a napokon vladárovým zamestnaním v mieri, či lepšie povedané, v prospech mieru (*De principum occupationibus in pace*. In: Tamže, s. 210-213).

¹¹² *De bello suscipiendo*. In: Tamže, s. 213-219.

¹¹³ *Inter omnes Christianos principes artissimum simul et sanctissimum foedus est vel ob hoc ipsum quod Christiani sunt.* Tamže, s. 206.

¹¹⁴ *Quam igitur foedum non praestari, quae solennibus foederibus pacta sunt interpositis etiam iis rebus, quibus apud Christianos nihil potest esse sanctius. Et tamen videmus id cotidie usu venire, nihil addo, quorum vicio.* [Ako hanebné teda je nedodržať to, čo bolo dohodnuté uzatvorením slávnostných zmlúv, ktoré sú navyše zarúčené tým, čo je pre kresťanov najposvätejšie. A predsa vidíme, že sa to stáva každodennou praxou, ani nedodávam, koho chyboj.] Tamže, s. 206-207.

Nie je tu priestor, aby sme hovorili obširnejšie o Erasmovom pacifizme, o vývoji jeho názorov na vojnu, najmä v spojitosti s Turkami. Pristavíme sa iba pri základných tézach, ktoré vyslovuje k tejto problematike vo svojom *Institutio* všímajúc si najmä konkrétne historické pozadie, ktorým mohol byť ovplyvnený pri ich formulácii.

V prvom rade vojna je pre Erasma naozaj krajným riešením, ku ktorému možno prikočiť až vtedy, keď už boli zmarené všetky cesty, ako sa jej vyhnúť.¹²¹ Vojna je teda zlom, ktoré sa zo zla rodí a zlo prináša v každom ohľade. Vojna teda nemôže byť dobrá alebo spravodlivá. V tomto bode sa Erasmus nebojí postaviť zoči-voči uznávaným cirkevným autoritám – Augustinovi Aureliovi, či Tomášovi Akvinskému, ktorí pripúšťajú inštitút spravodlivej vojny, resp. ktorých názory sú zneužívané ich modernými vykladačmi. Zastituje sa totiž autoritou pre kresťana najvyššou – novozákonnými textami Sv. písma: „Augustín vojnu občas nezavrhuje. Ježišovo učenie ju však úplne odmieta. Rovnako ju vždy zavrhuje aj apoštolovia. A samotní svätí otcovia, u ktorých sa hľadajú dôvody na ospravedlnenie vojen, koľkokrát ju oni zavrhuje a odmietajú? Prečo na nich všetkých nedbáme a nechávame sa zlákať iba tými, čo rozduchávajú našu hriešnosť? A napokon, kto by do hĺbky analyzoval túto tému, zistil by, že sa nenájdje vôbec nikto, kto by schvaľoval taký druh vojen, akými sa dnes všade hubíme.“¹²² Hanebnosť vojen teda podľa Erasma znásobujú zámienky, za ktoré sa ich protagonisti ukrývajú – národ, viera, spojenecké záväzky, medzinárodné právo. Tento fakt ho privádza na myšlienku zriadiť akýsi medzinárodný súdny dvor, ktorý by mal riešiť vznikajúce spory medzi štátmi, resp. ich vládnymi a sudcami. V ňom by mali byť cirkevné osoby, štátni radcovia, slovom humanistickí vzdelanci: „Ak medzi vládnymi vzblkne nejaký spor, prečo sa najprv neobrátia na rozhodcovské sudy? Je toľko biskupov, opátov a vzdelaných mužov, toľko vplyvných úradníkov, skôr oni ako porážky, drancovania a pohromy štátov by mali rozhodovať spory.“¹²³

Vojny sú zlé aj pre ekonomiku štátu – nevyhnutne vedú k zvyšovaniu verejných výdavkov, ktoré musí vládár kryť zvyšovaním daní. V konečnom dôsledku teda škodu utrpí aj štát, ktorý vo vojne zvíťazí. Erasmus sa teda snaží vo svojej obhajobe mieru kumulovať racionálne argumenty typu: zráťame si, koľko nás stojí vedenie vojny a koľko by nás stálo udržanie mieru.¹²⁴ Veľmi dobre si však uvedomuje nevyhnutnosť obrany proti tureckej expanzii do Európy. Túto obranu v roku 1516 (v roku napísania *Institutio*) ešte nevidí v podobe bezpodmienečnej vojny s Turkami. Jeho neistota je daná nedôverou a skepsou, že či tí, ktorí by sa na takúto vojnu podujali, by ju viedli naozaj v mene obrany kresťanskej Európy a nie v mene svojich vlastných mocenských záujmov.¹²⁵ Aj tento Erasmov politický spis teda nesie známky pacifizmu. Koniec-koncov Erasmovo politické myslenie je už vo svojej podstate asociované s jeho bojom za mier (i keď, ako sme

na niekoľkých príkladoch mohli vidieť, významnou mierou do neho vstupuje aj jeho súkromný život).¹²⁶

Erasmus napísal *Institutio*, aby dal vzor, akým by mal byť monarcha vychádzajúci z princípov kresťanského humanizmu. Napriek tomu, že mnohí Erasmovi vyčítajú, že bol typom kabinetného učenca, ktorý uzavretý do svojho sveta kníh a humanistickej učenosti ostal odtrhnutý od reálneho sveta, my sme sa tu snažili poukázať na to, že bol až veľmi dobrým a citlivým pozorovateľom sveta a spoločnosti okolo seba v celej jeho komplexnosti. To, čo pozoroval, však bolo v mnohých ohľadoch až príliš vzdialené jeho ideálu. Erasmov paradox podľa nášho presvedčenia spočíva v tom, že síce na jednej strane stavia svoj ideál, no súčasne ho v konfrontácii s realitou okolo seba usvedčuje z neaplikovateľnosti v praxi. Keby sa totiž jeho zásady mali naozaj uplatniť v reálnom živote, znamenalo by to totálnu zmenu spoločenského poriadku, čo si v jednom momente, akoby aj sám uvedomil: „*Toto všetko nehovorím preto, že by som si myslel, že treba dať za pravdu tým, ktorí s revolučnými heslami zúrivo útočia na život vládnika...*“¹²⁷

Zusammenfassung

Die Konturen der Epoche im Werk *Institutio principis Christiani* von Erasmus

Institutio principis Christiani wird fürs erasmische politische Hauptwerk gehalten, in dem er die vom ideellen Herscher und ideellen Staat angeforderten Grundprinzipien ausgedrückt hat. Trotzdem hat der Name Erasmus seinen ständigen Platz in der Geschichte der politischen Philosophie nicht gewonnen. Es gibt dafür mehrere Gründe, jedoch am häufigsten wird genannt, dass Erasmus seinen ideellen Staat nur auf Prinzipien der Evangelien aufgebaut hat, der nie realisierbar sein konnte.

Diese Studie stellt das Ziel, darauf hinzuweisen, dass die erasmische politische Denkweise dagegen aus der tatsächlichen Politik der existierenden Staaten und seiner Herrscher ausgegangen ist. Erasmus ist die Alltagsprobleme der Menschen, insbesondere des Mittelstandes bewusst geworden, und deswegen hat er eine Reihe der Massnahmen zur Verbesserung ihrer Lebensbedingung empfohlen. Sie beziehen sich ausser seinem Hauptthema – der Reform der Kirche und der Frömmigkeit – z. B. auf die Steuersenkung, die Vereinfachung des Reisens, den Kampf gegen die Korruption, den Bürokratieabbau, die Unterstützung der Ausbildungsförderung und die Verbesserung der Frauenposition. Er ist auch ein sehr guter Beobachter der Weltdiplomatie, die eben die Frucht der Epoche vom Humanismus ist. Er stimmt nicht dem Krieg als einem Mittel für die Durchsetzung ihrer Ziele zu.

Erasmus wollte die Probleme in seiner Epoche behnadeln. Die Medizin, die er vorgeschlagen hat, haben letztlich jedoch den Rahmen der damaligen Monarchie gesprengt.

širi spolu s renesanciou do ostatných častí Európy a môžeme ju teda pokladať za fenomén politiky XVI. storočia. V spojení s vojnou ako účinnou zbraňou na jej presadzovanie sa zas stáva charakteristickým znakom etablovania včasno-novovekých európskych monarchií. Porovnaj: MACKENNEY: Evropa..., s. 241.

¹²¹ ERASMUS: *Institutio...*, s. 213-214.

¹²² *Augustinus uno aut altero in loco bellum non improbat. At tota Christi philosophia docet bellum. Apostoli nusquam non improbat. Atque illi ipsi sancti doctores, a quibus voluit uno aut altero loco probatum bellum, quot locis idem improbat ac detestantur? Cur his omnibus dissimulatis captamus, quod alii nostra vicia? Postremo si quis rem excutiat diligentius, is reperiet a nemine probatum hoc bellorum genus, quo nunc vulgo conflictamur.* Tamže, s. 215.

¹²³ *Quod si quod dissidium ortum fuerit inter principes, cur non potius ad arbitros itur? Sunt tot episcopi tot abbates et eruditi viri tot graves magistratus, quorum sententia rem confici decebat, potius quam tot stragibus tot expilationibus tot erudit calamitatibus.* Tamže, s. 216.

¹²⁴ *Et saepe numero maiore negotio et impensa demolimur oppidum, quam aliud novum condidi poterat, ac bellum tanto sumptu tanto dispendio tanto studio curaque molimur, ut decima earum rerum portione pax constare poterit.* [A často stojí zbúranie mesta viac námahy a peňazi než založenie nového, lebo vedenie vojny nás stojí toľko peňazi, strát, námahy a starostí, že s desatinou z toho by sa dal udržať mier.] Tamže, s. 217.

¹²⁵ *Quin ut nunc sunt fere, per quos huiusmodi bella geruntur, citius fiat, ut nos degeneremus in Turcas, quam illi per nos reddantur Christiani. Primum hoc agamus, ut ipsi simus germane Christiani, deinde si visum erit, Turcas adorianur.* [Terajšia situácia vypadá zhruba takto: skrze tých, čo vedú takúto vojnu, sa ľahko môže prihodiť, že skôr my upadneme na úroveň Turkov, ako sa z nich stanú kresťania. Najskôr teda musíme urobiť to, aby sme sami boli skutočnými kresťanmi, a potom, ak uznáme za potrebné, zaútočíme na Turkov.] Tamže, s. 218.

¹²⁶ HALKIN, Léon-E.: Érasme et la politique des rois. In: Die Humanisten in Ihrer politischen und sozialen Umwelt. Herausgegeben von Otto Herding und Robert Stupperich. Kommission für Humanismusforschung. Mitteilung III. Boppard: Harald Boldt Verlag, 1976, s. 113.

¹²⁷ *Non haec loquor quod istos probandos existimem, qui seditiosis clamoribus debacchantur in vitam principum...* ERASMUS: *Institutio...*, s. 176.